

A KISGAZDAPÁRT ÉS A TELEKI-KORMÁNY LEMONDÁSA

SIPOS JÓZSEF

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

IV. KÁROLY VISSZATÉRÉSI KÍSÉRLETE

1921. március végén IV. Károly, volt osztrák császár és magyar király kísérletet tett magyarországi hatalma visszaszerzésére. Ez azonban a bel- és külpolitikai erőviszonyok következtében sikertelenül végződött. A puccskísérlet egyik leglényegesebb következménye a legitimisták és a szabad királyválasztók közötti harc kiéleződése volt, ami gr. Teleki Pál kormányának lemondását eredményezte. Marxista történétiróink (más kérdések kapcsán) érintették már ezt a témát, *önálló és részletes feldolgozására azonban még nem került sor*.¹ Így homályban maradtak azok a belpolitikai erők, amelyek a puccskísérlettel szembefordultak és azok az éles politikai harcok, amelyek a Teleki-kormány lemondását eredményezték. Tanulmányomban *elsősorban a belpolitikai küzdelmeket vizsgálom*, amelyek a puccskísérlet miatt nemzetközi jelentőséget nyertek *különös tekintettel a Keresztény Kisgazda- és Földművespárt* (továbbiakban — Kisgazdapárt) *e harcokban újrafogalmazott követeléseire* és azok fogadtatására. Fontos feladatnak tekintetem a *Kisgazdapárt belső struktúrájának feltárását*, az egyes csoportok és politikusok politikai-ideológiai állásfoglalásainak elemzését.

A visszatérés titkos előkészületeinek befejezése után IV. Károly Svájcból Franciaországon keresztül, Bécsbe utazott, ahonnan 1921. márciusá 26-án érkezett Szombathelyre. Ott Mikes János püspök palotájában találkozott Vass József kultuszminiszterrel és Lehár Antal ezredessel, másnap hajnalban pedig gr. Teleki Pál miniszterelnökkel, aki gr. Sigray Antal nyugatmagyarországi kormánybiztos közeli birtokán töltötte a húsvéti ünnepeket. Teleki vállalta a közvetítést a király és Horthy Miklós kormányzó között, autón elindult Budapestre, hogy előkészítse IV. Károly érkezését. A véletlen azonban úgy hozta, hogy a később induló IV. Károly hamarabb ért a budai várba, mint Teleki.² Horthy a volt király megérkezéséről értesülve mozgósította a szabad királyválasztó Prónay zászlóalját és hívatta a legitimista Ostenburgot, mivel bizonyosra vette, hogy amennyiben puccs készül, abban neki és csapatainak főszerepet szántak. Gömbös Gyula riadóztatta és felfegyvereztette a MOVE budapesti egységeit, Kozma Miklós — az MTI vezetője — pedig baráti körüket (gr. Bánffy Miklóst, Feilitzsch Bertold bárót, Pröhle Vilmos egyetemi tanárt, a KNEP képviselőjét, Gyarmathy pátert és másokat értesített) tájékoztatta és megbeszéltek a teen-

¹ A témát érintő marxista feldolgozások közül az alábbiakat emelem ki: *Andics E.*, Ellenforradalom és bethleni konszolidáció. Szikra, 1948.; Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon. 1919—1921. (Szerk. és a bev. tanulmányt írta: Nemes Dezső). Szikra, 1956.; *Nemes D.*, Az ellenforradalom története Magyarországon. 1919—1921. Kossuth, 1962.; *Fehér A.*, A magyarországi szociáldemokrata párt és az ellenforradalmi rendszer 1919. augusztus — 1921. Akadémiai, 1969.; *Pölöskei F.*, Horthy és hatalmi rendszere 1919—1922. Kossuth, 1977.

² *Kerekes L.*, A Habsburg-restaurációs kísérletek és az osztrák—magyar viszonyok 1921-ben. Századok, 1976. 1. sz. 3—50.

döket.³ Közben Horthy fogadta IV. Károlyt, *aki a hatalom átadására szólította fel. A kormányzó* először elbizonytalanodott, de később — az őt támogató erők túlsúlyáról értesülve — *az ország azonnali elhagyására kérte a volt királyt.* IV. Károly a leghatározottabban igyekezett fellépni. Ismételten követelte, hogy a kormányzó a hatalmat azonnal tegye le az ő kezébe. Briand francia miniszterelnökre hivatkozott, mint akinek jóváhagyásával jött Budapestre, és aki biztatta őt, hogy teremtsen kész helyzetet, melyet az egész világ respektálni fog. IV. Károlyt meggyőzendő, Horthy hívatta a külügyminisztériumból gr. Khuen-Héderváry Sándort, mert Gratz Gusztáv külügyminiszter Bécsben tartózkodott, helyettese, Kánya Kálmán pedig beteg volt. A gróf kifejtette a volt királynak, hogy a Habsburg-ház magyarországi restaurációja esetén Jugoszlávia és Csehszlovákia 48 órán belül megtámadná az országot, ami annak teljes feldarabolását vonná maga után.⁴ Másfél órai tárgyalás után, amelybe másokat is bevontak, IV. Károly „morálisan letört”. Megígérte, hogy visszamegy Szombathelyre és elhagyja az országot. Megállapodtak, hogy Teleki (aki időközben megérkezett és a megbeszélések második részében már ő is részt vett) és Sigray IV. Károlyt az országhatárig kísérik.

Gömbös már csak a király távozása után ért fel a várba. Ott Telekinek kijelentette: „Két év óta figyelmeztetek ennek a kétségbeesett próbálkozásnak a lehetőségére. Nyugatmagyarország vezetésével megbízott katonai és civil faktorok a kormányzónak szavukat adták, hogy puccskísérletet nem tűrnek és elő nem segítenek.” Az uraknak többet nem hisz — mondotta — mert lehetetlen az, hogy a király váratlanul és segítség nélkül meg tudjon jelenni Pesten a kormányzó szobájában. Megjósolta, hogy Szombathelyről a király nem akar majd elmenni és ígérete ellenére onnan a hatalom átvételét fogja követelni. A király távozása után a történekről Horthy tájékoztatta a kormány Budapestén lévő tagjait és néhány vezető politikust, akik eljárást megnyugvással vették tudomásul.⁵

A budapesti hatalomátvétel kísérlete tehát sikertelenül végződött. Ezt elsősorban IV. Károly, Horthyban való jogosulatlan bizalmának, a legitimista erők szervezetlenségének és a kormányzó mögött álló katonai körök szervezetségének tulajdoníthatjuk. A fővárosban tartózkodó legitimista politikusok többsége csak este értesült a történekről. Beniczky Ödön és Szmrecsányi György kijelentették, hogy autón azonnal a volt király után mennek és nem engedik meg neki, hogy az ország határan átlépjön. Lingauer Albinnak, Szombathely legitimista képviselőjének telefonáltak, hogy IV. Károlyt bírja maradásra. Ennek érdekében Nyugatmagyarországon plakátot tassa ki, hogy a volt király átvette az uralkodást és hasson oda, hogy Lehár csapatai az esküt IV. Károly kezébe letegyék. A két legitimista politikust azonban 28-án Hajmáskéren a kormányzó parancsára feltartóztatták és őrizetbe vették. Lehár ezredet pedig táviratilag felszólították: a kormányzó elvárja tőle, hogy IV. Károlyt „a határon keresztül viszi és annak megtörténtét sürgönyileg jelenti”. Lehár azonban nem engedelmeskedett! Sőt, a Szombathelyen tartózkodó legitimista politikusokkal (Sigray, Lingauer stb.) a hatalom átvételére biztatta a volt királyt. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy *28-án IV. Károly ismét lemondásra szólította fel Horthyt.* Követelte, hogy a „csapatokat azonnal eskesse fel a királyra, a parancsnokságot az összes magyar csa-

³ Tanulmányunk nem vállalkozik a puccskísérlet részletes elemzésére, csupán a témánk szempontjából fontos bel- és külpolitikai összefüggések felvázolására. Ehhez alapvető forrásnak tekintettük az Országos Levéltár, Kozma Miklós iratanyagában, Adatgyűjtemény, 1920—24. c. kötetében található 19 gépelt oldalas anyagot, melyet Kozma 1921. március 28—29—30-án írt le. Ez eddig elkerülte a kutatók figyelmét. Továbbiakban: OL. Kozma iratok. Adatgyűjtemény, 1920—24. A király hazatérése.

⁴ OL. Kozma iratok. Adatgyűjtemény, 1920—24, A király hazatérése.

⁵ Uo. és a Magyar Falu, 1921. ápr. 3, 8.

patok fölött azonnal adja át Lukasich altábornagynak, s maga azonnal vonuljon vissza.”⁶

Erre a kormányzó megfigyelés alá helyeztette Lukasichot és utasítást küldött Szombathelyre, amely megtiltotta a csapatoknak, hogy rajta kívül bárki parancsait teljesítsék. A minisztertanács pedig Bethlent és Andrásyt Szombathelyre küldte, hogy IV. Károlyt tervéről lebeszéljék, és a polgárháborút megakadályozzák. Bethlen a tárgyalások vezetésére teljhatalmat kapott és ha szükségét látta, a volt király szabad mozgását is meggátolhatta. Velük utazott Hegedűs tábornok is, a Lehár helyére dezinált új szombathelyi körletparancsnok.

Horthyék határozott fellépése természetesen szoros kapcsolatban volt a bel- és külpolitikai helyzet alakulásával. A belpolitikai erőviszonyok Horthyéknak kedveztek. A katonaság nyugodt maradt és a kormányzónak engedelmessé vált: Prónay zászlóalja megszállta a főváros legfontosabb pontjait, és Gömbösék a sorkatonaságon kívül mintegy 2000 MOVE tagot fegyvereztek fel. A legitimisták elbizonytalanodtak, a Horthyt támogató szabad királyválasztók viszont határozottan cselekedtek. A puccskísérletről értesülve Meskó Zoltán és Rubinek István 28-án összehívták a Kisgazdapárt Budapesten tartózkodó tagjait, hogy megbeszéljék a teendőket. Táviratilag a fővárosba hívták a párt vezéreit: Nagyatádi Szabó Istvánt és Mayer Jánost. Kovács J. István, a szabad királyválasztók egyik vezetője a párt nevében a kormányzóságon a következőket jelentette ki: Pártja a kormányzó és környezetének valamint a nemzeti hadseregnek nemzeti érzéséről meg van győződve. A helyzetet azonban annyira komolynak látják, hogy javasolni fogják a kormányzónak a Ház elnapolását és a hatalom legalább néhány héten keresztül történő diktatórikus gyakorlását. Követelik a restaurációs kísérlet legszigorúbb vizsgálatát és a felbujtók könyörtelen megbüntetését. Meggyőződésük — mondotta Kovács J. — hogy sem a miniszterelnök, sem a kormány az ügybe beavatva nem volt. Azt a körülményt, hogy Teleki kísérte fel a királyt Pestre, kellemetlen látszatnak tekintik, de ennek dacára Telekivel szemben bizalmatlanok.⁷

28-án délelőtt az antanthatalmak követői is tudomást szereztek az eseményekről. Hohler angol főmegbízott, francia és olasz kollégája kíséretében nem hivatalos látogatást tett Horthynál, aki tájékoztatta őket, a történetekről és kormányai segítségét kérte, hogy IV. Károly sértetlenül visszajuthasson Svájcba. A követek lojális nyilatkozatokat tettek és kormányaiknak, ilyen értelemben jelentettek.⁸ „A szomszédos államok kormányai azonban 28-án és 29-én követek útján tiltakoztak a magyar kormánynál a restaurációs kísérlet ellen.”⁹

Míndezek hatására 29-én IV. Károly már engedékenyebbnek mutatkozott. Közölte Bethlennel, hogy hajlandó az országot elhagyni, ha deklarációt adhat ki, melyben a „kormányzót és a kormányt állásában megerősíti, de a cselekvés jogát a jövőre nézve fenntartja magának.” Ezt a nyilatkozatot azonban sem Bethlen, sem a kormány nem tartotta kiadhatónak, mert az a királyi jogok gyakorlásának elismerését jelentette volna, amit az 1920. évi I. tc. megtiltott. IV. Károly helyzetét tovább rontotta, hogy Fouchet francia követ 29-én már legerélyesebben cáfolta, hogy Briand miniszterelnök közvetve vagy közvetlenül IV. Károlyt a hatalom átvételére biztatta volna.¹⁰

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ *Karsai E.*, Brit diplomáciai iratok az 1921. évi húsvéti királypuccs történetéhez 8. irat. = Levéltári Közlemények, 1968. 117—118. és OL. Kozma iratok. Adatgyűjtemény, 1920—24. A király hazatérése.

⁹ *Juhász Gy.*, Magyarország külpolitikája. 1919—1945. Kossuth K. 1968. 374.

¹⁰ OL. Kozma iratok. Adatgyűjtemény, 1920—24. A király hazatérése.

A Kiszgazdapárt fővárosban tartózkodó tagjai — a bel- és külpolitikai helyzet alakulását látva — 29-én már nem a képviselőház elnapolását szorgalmazták. Esti értekezletükön *elhatározták, hogy kéri a nemzetgyűlés haladéktalan összehívást*,¹¹ „azért, hogy IV. Károly királynak az ország területére való bejövetele alkalmából álláspontját leszögezhesse”.¹² Fontos momentum, hogy az értekezleten megjelentek a pártból 1921. február 15-én kivált Független Kiszgazda Földműves és Polgári Párt (továbbiakban — Rassay-párt) tagjai (Balla Aladár, Katona Imre, Kerekes Mihály, Rassay Károly, Tomori Jenő) és bejelentették a vezetőségnek csatlakozásukat a nemzetgyűlés összehívását kérő ívhez. Ez azért volt lényeges, mert csak így lett meg a képviselőház összehívásához szükséges 30 aláírás. Bizalmas megbeszélésükön az a vélemény alakult ki, hogy „Teleki, Vass és még több miniszter semmi szín alatt sem maradhat meg a kabinetben, amely a párt felfogása szerint válságba jutott és meg kell buknia”.¹³ *A szabad királyválasztás elvi alapján álló Kiszgazdapárt és a liberális, szabad királyválasztó ellenzéki Rassay-párt a puccskirélet következtében tehát — mai szóhasználattal élve — akcióegységet teremtett, és erős támadásra készült a kormány ellen.*

Bonyolította a helyzetet, hogy Szmracsányi és Beniczky elfogatása miatt a KNEP szélsőséges legitimistái körében nagyfokú nyugtalanság uralkodott és a párt egy része szintén Teleki lemondását követelte.¹⁴ A pártok nyugtalansága pedig kezdett átterjedni a főváros lakosságára. Március 29-én éjjel Nádosy Imre főkapitánynál a társadalmi egyletek vezetői bizalmas megbeszélésen voltak, ahol elmondták, hogy „az eddigi általános nyugalmat nyugtalanság kezdi felváltani.” Félő volt, hogy a tájékozatlanság miatt a tisztikar is nyugtalankodni kezd, amit valamelyik külföldi állam felhasználhat Horthy megbuktatására.¹⁵

A belpolitikai feszültség növekedése Horthyt és környezetét további gyors intézkedésekre készítette. A kormányzó 30-án kétszer fogadta kihallgatáson Nagyatádi Szabót, közben a Kiszgazdapárt követelésére április 1-re összehívták a nemzetgyűlést.¹⁶ *A nemzetgyűlés összehívása Horthy pozícióit erősítette*, hiszen abban az őt támogató szabad királyválasztók többségben voltak. A puccskirélet résztvevőinek megbüntetését, Teleki és Vass megbuktatását azonban Horthyék nem tartották aktuálisnak, mert a legitimisták aktivizálódását eredményezhette. Ezért e tekintetben a *Kiszgazdapárt leszerelésére törekedtek*.¹⁷ Horthy közvetlen környezetének tagja, Kozma Miklós rábeszélte a szabad királyválasztó Gömböst és Srétert, hogy „párt és személykérdéseket kikapcsolva igyekezzenek egy platformra hozni mindenkit, akinek a király behozatalában megbízhatóan részük nem volt.”¹⁸ E tárgyalások eredményeként — a kritikus kül- és belpolitikai helyzetre való tekintettel — a Kiszgazdapárt többsége lemondott Telekiék azonnali megbuktatásáról.¹⁹

¹¹ Új Barázda, 1921. márc. 30. 1. 29-én este a Kiszgazdapárt értekezletén Mayer János elnökölt, Sréter István nyug. honvédelmi miniszter ismertette a történeteket és Tomcsányi Vilmos Pál igazságügyi- és megbízott belügyminiszter számolt be a kormány intézkedéseiről. Magyar Falu, 1921. ápr. 3.

¹² Nemzetgyűlési Napló, 1920-22. IX. köt. 147.

¹³ Pesti Napló, 1921. márc. 30. 1. és OL. Kozma iratok. Adatgyűjtemény, 1920—24. A király hazatérése.

¹⁴ Magyarság, 1921. márc. 31. 2.

¹⁵ OL. Kozma iratok. Adatgyűjtemény, 1920—24. A király hazatérése.

¹⁶ Világ, 1921. márc. 31. 1. A nemzetgyűlés összehívását kérő ívet március 30-án Berki Gyula, Meskó Zoltán, Hencz Károly, és Rassay Károly adták át Kenéz Bélának, a Nemzetgyűlés elnökének,

¹⁷ Magyarság, 1921. márc. 31. 2. A Kiszgazdapártban március 30-án este megjelent Simonyi-Semadam Sándor, aki hosszasan tanácskozott Gaál Gasztonnal és elsímitani igyekezett azt a kiélezett hangulatot, amely a pártban Telekivel és Vass-sal szemben uralkodott.

¹⁸ OL. Kozma iratok. Adatgyűjtemény, 1920—24. A király hazatérése.

¹⁹ Új Barázda, 1921. márc. 31. 1. és a Világ, 1921. márc. 31. 1. Nagyatádi Szabó márc. 30-án

A 30-án lebonyolított tárgyalásokon a Kisgazdapárt vezetői IV. Károly országból való eltávolítását sürgették. A minisztertanácsban Nagyatádi Szabó kijelentette: „A király deklarációt a nemzethez nem intézhet, adjon magáncikket bármely külföldi újságnak, s ha jószántából az országot a legrövidebb időn belül el nem hagyja, akkor erőszakkal kell eltávolítani.”²⁰ Horthy a nemzeti hadsereg megnyugtatóására 30-án hadparancsot adott ki. Ebben megállapítja: „Erőszakos, hirtelen változás a kormányzás terén a nemzet létét fenyegetné. Ezért ez utolsó napok eseményei dacára is... hazánk létérdekében helyemen kitarítottam”. Majd köszönetet mond a hadseregnek „kísérőlt fegyelméért”.²¹ Ugyanakkor telefonon beszélt Bethlennel és sürgette: ultimátumszerűen kérje a király elutazását.²² Mindezek ellenére *Bethlenéknek nem sikerült a királyt az ország azonnali elhagyására bírni*. IV. Károly még ekkor is bizonyos volt abban, hogy a francia kormány mögötte áll és csak abban az esetben volt hajlandó elhagyni az országot, ha „a budapesti francia főmegbízott elmegy Szombathelyre és kijelenti, hogy a franciák nem támogatják.”²³

Teleki, Bethlen és Andrássy március 31-én érkeztek vissza Budapestre. Mindhárman egyenesen a Várba mentek, ahol a kormányzónál koronatanács volt. Ezen részt vettek a fővárosban tartózkodó összes miniszterek és pártvezérek. A koronatanács után minisztertanács volt, melyen a másnapra összehívott nemzetgyűlés részleteit beszélték meg.²⁴ E megbeszéléseken Horthyék arra törekedtek, hogy a koalícióban lévő pártok — Kisgazdapárt, KNEP és a disszidensek — egymás között össze ne marakodjanak és az ügyből ne csináljanak király és kormányzó közötti kérdést. „Az ország mai helyzetében szükséges — mondták —, hogy minden politikai frakció, mely nem köztársaságot akar, közös platformot találjon, mert a megtörténő kormányintézkedések csak akkor fog igazi súllyal bírni, ha az összes pártok egységesen állnak mögötte.”²⁵

A minisztertanács után a Kisgazdapárt és a KNEP intézőbizottságai tanácskoztak, amit pártértekezletek követtek. A Kisgazdapárt értekezletén Teleki miniszterelnök ismertette a helyzetet és vázolta azokat a kormányintézkedéseket, amelyeket foganatosított. Nagyatádi Szabó is foglalkozott a politikai helyzettel és végezetül kijelentette: „A kormány annakidején részletesen be fog számolni mindenről és tartsa fenn mindenki arra az időre a kritikai jogát.” Nagyatádi tehát nem a felelősségrevonás elvetését, csupán elhalasztását kérte, amit a párt elfogadott. A nemzetgyűlés másnapi ülése elé terjesztendő párthatározatot Hencz Károly, a szabad királyválasztók egyik vezére ismertette. Meskó Zoltán pedig azt indítványozta, hogy a párt fejezze ki bizalmát a kormányzó iránt, aki történelmi pillanatokban a nemzet nagy érdekeihez méltón cselekedett. Rubinek Gyula, Tankovics János, Kovács J. István, Simonyi-Semadam Sándor és Orbók Attila felszólalásai után az értekezlet mind a Hencz-, mind a Meskó-indítványt egyhangúan elfogadta.²⁶

A KNEP-ben egyetértettek abban, hogy a nemzetgyűlés másnapi ülésének méltóságáteljesen, zavaró incidensek nélkül kell lefolytania. Elhatározták, hogy arra az esetre, ha a tanácskozás olyan kérdéseket vetne felszínre, amelyeknek tárgyalása nem kívá-

— a Horthyval való tárgyalások után — tárgyalt Berki Gyulával, Kovács J. Istvánnal, Meskó Zoltánnal, Hencz Kárlollyal és Gömbös Gyulával.

²⁰ OL. Kozma Iratok. Adatgyűjtemény, 1920—24. A király hazatérése.

²¹ Uo.

²² Uo.

²³ *Karsai*: i. m. 127 és 129.

²⁴ Pesti Napló, 1921. ápr. 1. 3. és a Világ, 1921. ápr. 1. 1.

²⁵ OL. Kozma iratok. Adatgyűjtemény, 1920—24. A király hazatérése.

²⁶ Szózat, 1921. ápr. 1. 2.

natos, a párt tagjai zárt ülést kérnek, és az ehhez szükséges aláírásokat meg is szerezték. A párt nem jelölt ki szónokot és kijelentették, hogy csak akkor vesznek részt a vitában, ha a Kisgazdapártból erre okot szolgáltatnának. A KNEP felfogásával azonosították magukat a disszidens képviselők is, akik közül Pallavicini György őrnagy, Korányi Frigyes báró, Huszár Elemér, Reischl Richárd, Tarányi Ferenc és Mikó Jenő képviselők jelentek meg értekezleten.²⁷

A KNEP és a disszidensek állásfoglalásáról értesülve, (de valószínűleg Horthyék nyomására is!) a Kisgazdapárt vezetősége elhatározta, hogy a nemzetgyűlés másnapi ülésén a koalícióban lévő pártokkal egyöntetű magatartásra törekszik és e célból az ülés megkezdése előtt javaslatok szövegét közli a többi párttal.²⁸

Ennek megfelelően *április 1-én a nemzetgyűlés kezdete előtt pártközi értekezletet tartottak*. A Kisgazdapártot Nagyatádi Szabó és Tomcsányi Vilmos Pál miniszterek, a KNEP-et Andrassy, Huszár Károly, Haller István, Windischgraetz Lajos és Rakovszky István a nemzetgyűlés elnöke, az ún. Friedrich-pártot Weisz Konrád, a Rassay-pártot Rassay, a Demokrata Pártot pedig Vázsonyi Vilmos és Ugron Gábor képviselte. Jelen voltak még Teleki miniszterelnök és Bethlen, akik a disszidenseket is képviselték.²⁹

A KNEP és a disszidensek vezetői elfogadhatatlannak találták Hencz indítványát, melyet pedig már Kovács J. Istvánnal, Meskóval és Dömötörrel közösen átdolgoztak. Megkezdődött az alkudozás. Több mint két órán át tartottak a megbeszélések arról, hogy mit foglaljanak a határozati javaslatba. Végül Apponyi Albert grófort és Gaál Gasztont bízták meg a deklaráció megszövegezésével, amelyet az ülésen Hencz terjesztett elő.³⁰

E javaslat szerint a nemzetgyűlés újból kimondta, hogy az államfői hatalom ideiglenes betöltéséről szóló „1920. évi I. tc. által megállapított közjogi rendhez ragaszkodik, annak megdöntésére irányuló minden törekvés ellen a leghatározottabban felemeli tiltakozó szavát és utasítja a kormányt, hogy annak minden egyoldalú megzavarását megakadályozza.”³¹ A javaslat elfogadását Teleki is kérte a nemzetgyűléstől. A KNEP képviselők csendben megszavazták, hisz mint Andrassy mondta „ez sokkal enyhébb javaslat, mint amit a radikális szabad királyválasztók először erőltetni akartak.”³² Nyilván arra célzott, hogy Hencz eredeti javaslata — szemben az elfogadottal — a restaurációs kísérlet előkészítőinek és résztvevőinek felelősségrevonását is követelte.

Meskó Zoltán betervezte a Kisgazdapárt másik javaslatát, amely szerint a képviselőház „mély hálóját, hódolatteljes, törhetetlen ragaszkodását fejezi ki Magyarország kormányzója, Nagybányai Horthy Miklós úr őfőméltósága iránt, a közelmúlt napok sorsdöntő eseményeiben tanúsított, a nemzet életbevágó érdekeit szolgáló, egyedül törvényes és alkotmányos magatartásáért.” Ezt a javaslatot nem beszélték meg a pártközi konferencián. Ezért a KNEP képviselők egy része Andrassy vezetésével a szavazás előtt eltávozott a nemzetgyűlésből, az ellenzéki képviselők legitimista csoportja (az ún. Friedrich-párt) pedig tartózkodott a szavazástól. Ezzel azt a véleményüket juttatták kifejezésre, hogy a kormányzó IV. Károllyal szembeni fellépését nem tekintették törvényesnek. A javaslatot azonban a nemzetgyűlés többsége megszavazta. Ezután Balla Aladár, a Rassay-párt egyik vezetője követelte, hogy

²⁷ Magyarország, 1921. ápr. 1. 2.

²⁸ Új Barázda, 1921. ápr. 1. 2.

²⁹ Új Nemzedék, 1921. ápr. 2. 1.

³⁰ Magyarország, 1921. ápr. 2. 2. és Budapesti Hírlap, 1921. ápr. 2. 1.

³¹ Nemzetgyűlési Napló, 1920—22. XI. köt. 147.

³² Magyarország, 1921. ápr. 2. 3.

Teleki részletesen számoljon be a királylátogatásról, „mert tudni akarjuk, hogy az a kormány tudomása és hozzájárulása nélkül történt.” Teleki válaszában hangsúlyozta: „A jelen pillanatot nem tartom még olyan időpontnak, amelyben nyilatkozhatnánk, mert még nincs befejezve az akció”. Kérte a nemzetgyűlést, hogy a kormányt e munkájában támogassa, „a felelősség kérdését pedig velünk szemben csak akkor érvényesítse, ha majd beszámolhatunk arról, amit tettünk.” A nemzetgyűlés ezt elfogadta.³³

A nemzetgyűlés ülése viszonylag nyugodtan zajlott le. *A kritikus kül- és belpolitikai helyzetre való tekintettel a Kisgazdapárt és a Rassay-párt elhalasztotta a restaurációs kísérletben résztvevők és a kormány felelősségrevonását.* Úgy látszott, a kormány helyzete megszilárdult. Az ülés után a Kisgazdapártban optimista volt a hangulat, úgy vélekedtek, hogy az elfogadott határozati javaslat egyelőre tisztázta a helyzetet.³⁴ Nagyatádi Szabó április 2-án délelőtt tanácskozott párthíveivel és elhatározták, hogy türelemmel megvárják a kormány tevékenységének eredményeit. Elvárják azonban Telekitől — mondották — hogy a nemzetgyűlés április 5-i ülésén „olyan kijelentéseket fog tenni, amelyeket megnyugvással vehet tudomásul az ország”.³⁵ A nemzetgyűlés állásfoglalása ellenére — miután IV. Károly nem hagyta el az országot — „Csehszlovákia és Jugoszlávia az esetet casus bellinek nyilvánította és részleges mozgósítást rendelt el. A helyzet Magyarország és a szomszédos államok között rendkívül feszültté vált és a fegyveres összeütközés veszélyével fenyegetett.”³⁶ Erről és IV. Károly követeléséről értesülve, az antanthatalmak Párizsban ülésező képviselője, a *Nagykövetek Konferenciája, Jules Cambon elnöklete alatt április 1-én ülést tartott.* Cambon felolvasott egy nyilatkozatot, amely cáfolta, hogy a francia kormány támogatást ígért volna Károlynak. Kijelentette, hogy a francia kormány továbbra is kötelezőnek tartja magára nézve a Habsburgok visszatérését tiltó korábbi antant-nyilatkozatot. Elhatározták, hogy budapesti főmegbízottjuk útján tudomására hozzák a magyar kormánynak, hogy a nagyhatalmak továbbra is ragaszkodnak az 1920. február 4-i nyilatkozatukhoz.³⁷ *Az antanthatalmak jegyzékét április 2-án nyújtották át Teleki miniszterelnöknek.* Ebben ismét kijelentették, hogy a „Habsburgok visszahelyezése a békét alapjaiban rendítené meg, tehát ezt a restaurációt a szövetségesek sem el nem ismerhetik, sem pedig meg nem tűrhetik.” Végezetül pedig — minden félreértést elkerülendő — leszögezték: a volt uralkodónak a magyar trónra való visszatérése „azonnal a legvégzetesebb következményekkel járna Magyarországra.”³⁸

Az antanthatalmak jegyzékét a minisztertanács tárgyalta. Rakovszky Istvánt Szombathelyre küldték,³⁹ valószínűleg azért, hogy a jegyzékkel IV. Károlyt az ország elhagyására bírja. Csehszlovákia és Jugoszlávia háborúval való fenyegetése és az antanthatalmak jegyzéke ideges nyugtalanságot keltett a politikai körökben. Ezt csak fokozta az a hír, hogy IV. Károly elutazása megromlott egészségi állapota és technikai okok miatt késett. *Az antanthatalmak jegyzékét kihasználva a Kisgazdapárt szabad királyválasztó többsége ismét annak sürgős felderítését kívánta, hogy kiknek volt előzetes tudomásuk IV. Károly utazásáról és kik készítették azt elő.*⁴⁰ Véleményüket

³³ Nemzetgyűlési Napló, 1920—22. IX. köt. 149—151.

³⁴ Népszava, 1921. ápr. 2. 3.

³⁵ Magyarság, 1921. ápr. 3. 13.

³⁶ Juhász, i. m. 79.

³⁷ Karsai, i. m. 130.

³⁸ OL. MTI Bizalmas értesítések 1314. köt. 1921. ápr. 1., a Nemzetgyűlési Napló, 1920—22. IX. köt. 160. és az 1921. IV. 6-án megjelent jelentősebb újságokban.

³⁹ Magyarság, 1921. ápr. 3. 3. A Minisztertanácsi jegyzőkönyv hiányzik.

Rubinek Gyula, a párt tiszteletbeli elnöke, az *újkonzervatív-agrárius szárny* (kb. 43 képviselő) egyik vezetője fejtette ki legrészletesebben. Eszerint „a legsúlyosabb felelősség terheli mindazokat, akik IV. Károly megjelenésének előidézésében részesek. A kisköz- és földművespártnak az a határozott álláspontja — mondotta —, hogy amint IV. Károly az ország határát elhagyja, elérkezik az ideje annak, hogy a felelősségrevonás tekintetében a szükséges lépések megtésszenek. Ugyancsak teljes elégtétel-lel állapítják meg azok, akik a királykérdés megoldásától tartottak, hogy félelmük jogosult volt és hogy a jövőben hasonló, az ország népét veszélyeztető és a nemzetet mélyen megalázó puccskísérleteknek elejét kell venni megfelelő intézkedések és személyi biztosítékok szerzése útján. Bizonyos, hogy a felelősségrevonás után a kormányzatban is megfelelő változások fognak történni. Hogy milyen mértékben, azt természetesen a kormány felelősségének a mértéke fogja megszabni.” Tény az — fejezte be nyilatkozatát Rubinek — hogy ma a Kisközpart a kormányban nincs kellőleg képviselve, azért feltétlenül személyes biztosítékokat kell keresni abban az irányban, hogy a súlyának megfelelő helyet nyerjen az ország ügyeinek intézésében.⁴¹ Rubinek nyilatkozata jelezte, hogy a *Kisközpart* az *antanthatalmak állásfoglalását a konzervatív-legitimista erők kormánypozícióinak meggyengítésére, illetve saját hatalmának megerősítésére kívánja felhasználni*. A restaurációs kísérlet előkészítőinek és résztvevőinek felelősségrevonását akkor már a *párt újkonzervatív-agrárius szárnyához tartozó Gömbös-csoport* (kb. 10 képviselő) is helyeselte, bár ők hangoztatták, hogy az nem irányul a kormány ellen, mert annak magatartását tisztázottnak látják.⁴² *Nagyatádi Szabó és a párt centrumát alkotó liberális-agrárdemokrata szárny* (kb. 48 képviselő) többsége IV. Károly országból való eltávolítását tartotta a legsürgősebb teendőnek. Szerintük annak hosszabb jelenléte a királykérdés előtérbe kerülését eredményezhette, ami a kritikus helyzetben polgárháborút okozhatott. Ezzel összefüggésben pedig az antanthatalmak megtorló lépéseitől is tartottak, elsősorban az ország szerb és cseh csapatok általi teljes megszállásától. Természetesen szintén egyetértettek a restaurációs kísérlet résztvevőinek felelősségrevonásával.⁴³ A válságos helyzetben azonban továbbra is a párt tagjainak mérséklését látták szükségesnek.⁴⁴ *Azonban a radikális szabad királyválasztók — akik a konzervatív-agrárius szárny Rubinek-csoportjából* (kb. 10 képviselő) *és a liberális agrárdemokrata szárny kb. 10 képviselőjéből verbuválódtak — kormány ellen készülő támadását lecsendesíteni már nem lehetett*. Mozgalmukat erősítette, hogy a liberális szabad királyválasztó ellenzékkel (Rassay-párt) együttműködve léptek fel, akik szerint a kormányt a legsúlyosabb felelősség terheli a történekekért.⁴⁵ A kormány helyzetét súlyosbította, hogy a KNEP-ben is többen követelték a kormány felelősségrevonását.⁴⁶

Valószínűnek tartjuk, hogy a Teleki-kormány helyzetének ez az ismételt megrendülése is hozzájárult ahhoz, hogy Gratz külügyminiszternek és Rakovszkynak az antanthatalmak jegyzékével végre sikerült az ország elhagyására bírni IV. Károlyt. A radikális szabad királyválasztók és a szélső legitimisták közötti ellentétek azonban

⁴⁰ Szózat, 1921. ápr. 3. 1. Válság után c. vezércikk.

⁴¹ Új Barázda, 1921. ápr. 3. 1.

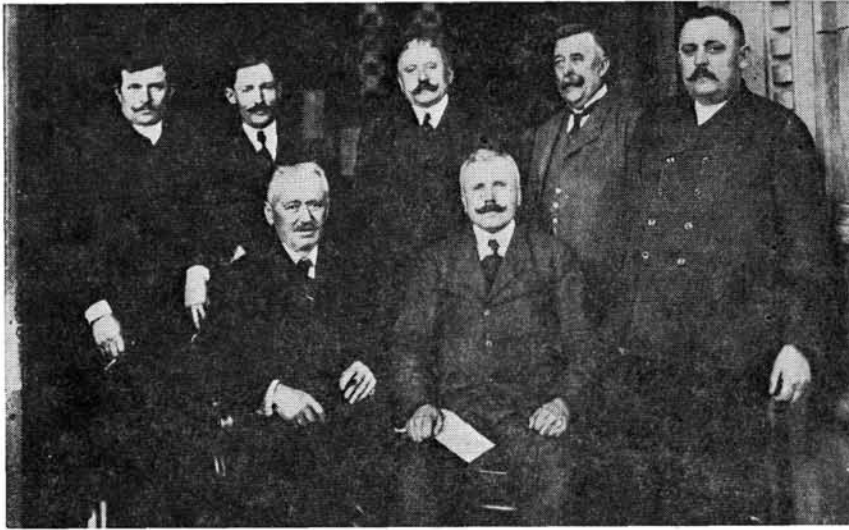
⁴² Szózat, 1921. ápr. 3. 1.

⁴³ A Kisközpart, 1921. ápr. 10. 1.

⁴⁴ Április 2-án este a pártklubban a Telekit kritizáló képviselőknek Nagyatádi Szabó ismételtén kijelentette: „A nemzetgyűlésen a kormány be fog számolni az eseményekről és a történetek ismertetésében a nemzetgyűlés többségének módjában lesz döntenie arról, hogy tudomásul veszi-e a kormány eljárását vagy sem. Véleményem szerint Teleki Pál gróf miniszterelnök derekasan viselkedett.” Lásd: Új Barázda, 1921. ápr. 3. 1.

⁴⁵ Népszava, 1921. ápr. 3. 1.

⁴⁶ 8 Órai Újság, 1921. ápr. 3. 5.

A Kisgazdapárt liberális-agrárdemokrata szárnyához tartozó képviselők
Álló sor balról jobbra: Letenyei Pál, Plósz István, Szijj Bálint, Kolozsi Endre, Borgulya Pál.
Ülnek: Könyves Lajos, Jávos Antal

már annyira kiéleződtek, hogy várható volt a két tábor viharos összecsapása. Ezért a nemzetgyűlés április 5-i ülésén Teleki csak azt jelentette be, hogy IV. Károly aznap 10 óra 35 perckor elindult Szombahelyről. A restaurációs kísérletről és a kormány tevékenységéről szóló jelentését másnapra tűzette napirendre.⁴⁷ Tette ezt abban a reményben, hogy még leszerelheti a radikális szabad királyválasztók és a szélső legitimisták összecsapását, és így elkerülheti a kormányválság kirobbanását.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy az első Habsburg restaurációs kísérlet meghiúsításában jelentősebb szerep jutott a belpolitikai erőknek — köztük a Kisgazdapártnak — mint azt az eddigi történeti szakirodalom bemutatja. Sőt, bátran állíthatjuk, hogy a restaurációt elsősorban a belpolitikai erők akadályozták meg. Hiszen IV. Károllyal való szembefordulásuk megelőzte a szomszédos államok tiltakozását, az antanthatalmak pedig csak azután tiltakoztak, mikor a restaurációs kísérlet teljes csődje már nyilvánvalóvá vált. Kétségtelen azonban, hogy a Habsburg restaurációval szemben álló belpolitikai erők a külpolitikai nyomást felhasználják céljaik elérésére, elsősorban IV. Károlynak az országból való eltávolítására. Az antanthatalmak tiltakozását pedig a Kisgazdapárt arra kívánta felhasználni, hogy a restaurációs kísérletben exponálódott legitimistákat (a hatalom tradicionális birtokosait) kiszorítsa a hatalomból, az 1920 őszétől elveszített pozícióit a kormányban visszaszerezze.

A TELEKI-KORMÁNY VÁLSÁGA

Április 5-én este Teleki megjelent a KNEP-ban és bizalmas beszélgetésen közölte másnapi nemzetgyűlési beszédének „lényegét”. Egyrészt, hogy a király érkezéséről semmiféle felelős magyar tisztviselőnek nem volt tudomása, másrészt, hogy itt tartózkodása alatt elhatározásait illetően nem állott semmiféle presszió alatt és a külpolitikai nyomás következtében határozta el magát a távozásra. *Az események ilyen mó-*

⁴⁷ Nemzetgyűlési Napló, 1920—22. IX. köt. 153.

don történő beállításával Teleki elérte, hogy a KNEP elhatározta: a nemzetgyűlésen továbbra is nyugodt magatartást fog tanúsítani, és a másnapi ülés nem lesz viharos lefolyású. Ha a szabad királyválasztók mégis ennek ellenkezőjét akarnák, abban az esetben a párt zárt ülést indítványoz, és csak akkor állít szónokot, ha a Kisgazdapárt a restaurációs kísérlet résztvevőinek felelősségrevonását követelné.⁴⁸ Teleki tehát megnyerte a KNEP-et, sőt annak állásfoglalása az ellentétek elsímítására inspirálta a Kisgazdapártot.

Teleki ügyesen taktikázott. A Kisgazdapárt értekezletén ugyanis azt hangsúlyozta, hogy IV. Károly elhagyta az országot, majd kijelentette: a kormány vizsgálatot indított és eddig már megállapították, hogy túlnyomóan külföldiek voltak az ügybe beavatva. A radikális szabad királyválasztókat azonban ez nem elégítette ki. Kovács J. István *parlamenti bizottság kiküldését kérte*, amely az ügyet felülvizsgálja. Teleki ezt feleslegesnek tartotta, Kovács, ennek ellenére fenntartotta véleményét: a parlamenti bizottságot — mondotta — mint ellenőrző közeget gondolja. *Dömötör Mihály éles hangon bírálta a kormány és a miniszterelnök eljárását.* Részletesen ismertetette a legitimista propagandát és a kormány szigorú felelősségrevonását követelte, valamint tárgyi (törvényekben rögzített) és személyi garanciákat arra, hogy a mostani esethez hasonló többé ne fordulhasson elő. Véleménye szerint a miniszterelnököt súlyos felelősség terheli a történetekért, és a kormányt restaurálni kell. Végezetül kijelentette, hogy nem nyugszik addig, amíg a királykérdést intézményesen, törvényhozási úton nem rendezik. Gömbös Teleki segítségére sietett. Rá kell bízni a pártvezetőségre — mondotta —, hogy mikor és hogyan foglaljanak állást ebben a kérdésben. Kérte a párt tagjait, „ne nehezítsék meg a kormány állását most, amikor a külfölddel szemben minden erőre és támogatásra szükség van”. Teleki végül a radikális szabad királyválasztók leszerelése érdekében még a alkotmányrevíziós javaslatok nemzetgyűlés elé terjesztését is megígérte, amit pedig addig megakadályozott. Ezután a Kisgazdapárt Nagyatádi Szabó javaslatára elhatározta: ha a nemzetgyűlésen a legitimisták azt akarják igazolni, hogy tulajdonképpen nem történt semmi, akkor a párt hivatalos szónoka kifejti álláspontjukat. Ennek lényegét a pártvezér úgy fogalmazta meg, hogy a legutóbbi események a nemzetre nézve nagy veszedelmet jelentettek. A kormány nemcsak látszólag teljesítette kötelességét, hanem pozitív irányban is és a pártnak semmi kivetni valója nem lehet annak eljárásával szemben. Nagy érdeme a kormánynak — mondotta — hogy erélyes intézkedésekkel erőszakos fellépéseknek vette elejét. A párt álláspontjának kifejtésére Kovács J. Istvánt választották meg.⁴⁹

A KNEP és a Kisgazdapárt tehát olyan határozatot hozott, amelyek lényegében kizárták annak lehetőségét, hogy hozzászóljanak a másnapi miniszterelnöki és külügyminiszteri beszámolóhoz. Teleki tulajdonképpen egymás ellen játszotta ki a két pártot. Ezt azért tehette meg, mert a Kisgazdapárt nem volt egységes a kormány felelősségrevonása tekintetében. Gömbösék, Nagyatádi Szabó és szűkebb környezete és az úgynevezett „mérsékeltek”, az ujkonzervatív-agrárius szárny *Örffy-Schandl—Vasadi Balogh csoportja* (kb. 23 képviselő) nem értett egyet Teleki, illetve a kormány felelősségrevonásával. A radikális szabad királyválasztók viszont azt vallották, hogy a kormány addig követett politikája volt az oka annak, hogy az események a restaurációs kísérletig fejlődtek. Éppen ezért követeltek tárgyi és személyi garanciákat arra nézve, hogy hasonló esetek ne ismétlődhessenek meg. Teleki távozását és olyan kormány összeállítását kívánták, amelyben a miniszterek valamennyien a szabad királyválasztás álláspontján állanak. Miután a Kisgazdapárt értekezlete nem ennek megfelelően

⁴⁸ Magyarország, 1921. ápr. 6. és Pesti Napló, 1921. ápr. 6. 2.

⁴⁹ Új Barázda, 1921. ápr. 6. 1.

harározott, a radikális szabad királyválasztók úgy döntöttek, hogy minden erejükkel támogatni fogják Rassayék mozgalmát.⁵⁰

Ebben a helyzetben ült össze április 6-án a nemzetgyűlés. Teleki elmondotta, hogy IV. Károly elhagyta az országot. Távozására döntő hatással a nagykövetek tanácsának állásfoglalása volt. Őfelsége tehát saját jószántából ment el, külső nyomás hatása alatt ugyan, hangsúlyozta a miniszterelnök, de ezzel kapcsolatban kijelentette „a kormány nem ezen akut befolyásolások alapján cselekedett, hanem egyszerűen annak a tényleges helyzetnek mérlegelése alapján, amelyben az ország van.”⁵¹ *Teleki tehát rendkívül diplomatikusan fogalmazott*, hogy abban a legitimitást és a szabad királyválasztók se találhassanak kifogásolnivalót. Gratz külügyminiszter a román, az olasz, a jugoszláv és a csehszlovák kormányok restaurációs kísérlettel kapcsolatos tiltakozásának, illetve háborúval történő fenyegetésének ismertetése után azonban azt mondta: „A magyar kormány a belső és a külső helyzet ismeretében... azt az álláspontot foglalta el, hogy Károly királynak Magyarország területén való megmaradása az adott körülmények között, *fájdalom*, fenntartható nem lesz.” Beszédében védelmezte IV. Károlyt s végül *hitet tett a szent korona tana*, a nemzet és a király egységéről szóló tan mellett. Hangsúlyozta, hogy az „jövő fejlődésünk, belső megújulásunk és e gyászos helyzetből való újabb kiemelkedésünk egyetlen biztos alapja lehet.”⁵²

A Kisgazdapárt radikális szabad királyválasztó képviselői nagy felháborodással fogadták Gratz legitimista kijelentését, de nem szóltak hozzá jelentéshez. A szabad királyválasztó ellenzék nevében Rassay reflektált a miniszterelnök és a külügyminiszter beszédeire. „Abban a hitben voltunk eddig, hogy a kormány a nemzetgyűlés akaratát hajtotta végre, hogy az 1920. I. tc.-ben... lefektetett államrendet kívánta megvédeni és ma előáll a kormány és cselekedeteinek indokál és magyarázatát semmi egyebet nem jelent ki, mint a külső erőszakot. *Tárgyalni kívánom a kormány politikai felelősségét, elsősorban a miniszterelnök úr és a külügyminiszter felelősségét* — mondta — akik a múltban követett politikájukkal az eseményeket szükségszerűleg ide fejlesztették.” Rámutatott, hogy ezeket az eseményeket számtalanszor megjövendölték, de „minden figyelmeztetésünk ellenére a kormány tovább folytatta a kétszínű, minden félremagyarázásra alkalmas adó politikát, s ezzel egyenesen felbátorította mindazokat, akik ezzel a kalanddal akarták a hatalom szekerére felkapaszkodni”. IV. Károly itt-tartózkodásának egész ideje alatt a kormány magatartása további kétértelműségek forrása volt — folytatta — amivel „egyenesen tápot adott azoknak a kalandos híreknek, hogy itt Franciaország segítségével történt a ... kísérlet és hogy semmiféle beavatkozásra számítani nem kell, hogy a területi integritás visszaszerzésének közeli lehetősége áll.” Befejezésül a következő határozati javaslatot jelentette be: „A nemzetgyűlés kimondja, hogy a kormánynak az alkotmányjogi kérdésekben tanúsított politikája iránt bizalmatlan. Kilenc tagú bizottságot küld ki mindazoknak a körülményeknek felderítésére, amelyek IV. Károly Magyarország volt királyának... itt-tartózkodását lehetővé tették. A bizottság 30 nap alatt köteles jelentést előterjeszteni, és a nemzetgyűlés a jelentés alapján fog határozni. Ugyancsak kilenc tagú bizottságot küld ki a nemzetgyűlés az alkotmányjogi kérdéseknek törvényhozási szabályozása céljából azzal az utasítással, hogy a bizottság jelentését 30 nap alatt törvényjavaslatok formájában a nemzetgyűlés elé terjessze. A bizottságok megválasztását a legközelebbi ülés napirendjére tűzi ki.”⁵³

⁵⁰ Világ, 1921. ápr. 6. 2.

⁵¹ Nemzetgyűlési Napló, 1920—22. IX. köt. 160.

⁵² Uo. 161—162.

Rassay beszédét és különösen határozati javaslatát a Kisgazdapárt többsége és a szabad királyválasztó ellenzék élénk helyesléssel fogadta. Rassay ugyanis — igen nagy taktikai érzékkel — a Kisgazdapárt szabad királyválasztás elvét valló többségének véleményét is megfogalmazta. Határozati javaslatában pedig éppen annak a parlamenti bizottságnak a kiküldését javasolta, amelyet már Kovács J. István is szorgalmazott. *Az alkotmányjogi kérdéseknek törvényhozási szabályozása szintén régi követelése volt a Kisgazdapártnak.* Különösen a közigazgatás reformjáról és a választójogról szóló törvényjavaslatok sürgős elkészítését kívánták a kormánytól, mert azoktól a parasztság — különösen a közép- és gazdagparasztság — hatalomból való nagyobb részesedését remélték. Így aztán Rassay beszéde illetve határozati javaslata csak fokozta a párt Gratz jelentése miatti felháborodását. A hangulatra jellemző volt, hogy az esti értekezlet előtt az a hír terjedt el, hogy Kovács J. István, Hencz, Dömötör, Lipták Pál és még néhány erősen exponált szabad királyválasztó kilép a pártból, ha az nem elképzelésüknek megfelelő határozatot fogad el.⁵⁴

Az értekezleten *Szijj Bálint*, a párt egyik alelnöke, a radikális szabad királyválasztók bizalmi embere, *bizalmatlansági indítványt terjesztett elő a kormány ellen*, amely így szólt:

„1. Mondja ki a párt, hogy a Teleki-kormány azonnali lemondását kívánja, mert az adott súlyos helyzetből nem vezetheti ki sikeresen az országot olyan kormány, mely — Nagyatádi Szabó István kivételével, ki iránt változatlan és rendületlen bizalommal viseltetünk — közvetve és közvetlenül is bebizonyítottan hibás, hogy a helyzet ide fejlődött.

2. Mondja ki a párt, hogy a puccsban részesek felelősségrevonását záros határidőn belül kívánja.

3. Mondja ki a párt, hogy a királykérdésben a szabad királyválasztás elvi alapján áll.

4. Követeljük a szabadsajtót általában és külön is a királykérdésben, mint kizárólagos belügyi kérdésben, mert csak az ellenséges pártoknak kedvez az, ha igazságainkat nap-nap után nem hirdethetjük.

5. Követeljük a gabona szabad forgalmát. ...

6. Követelünk olyan közgazdasági és adópolitikát, mely a Kisgazdapárt programjának megfelel. A kisgazdák, kisiparosok, kiskereskedők és általában a kisemberek hatásosabb védelmét és támogatását kívánjuk. Nem tűrhetjük, hogy ezen kategóriák újból a bankadósságba sodortassanak.

7. Követeljük a felekezeti béke intézményes és következetes helyreállítását és biztosítását minden vonatkozásban.

8. Mondja ki a párt, hogy csak olyan kormányt támogat, mely ezen programot magáévá teszi, melyben a párt számarányának megfelelően képviselve van, ugyanúgy a főispáni karnál is.

9. Mondja ki a párt, hogy ezen kérdések elodázásába, kikapcsolásába és semmiféle áthidalásába bele nem megy.”⁵⁵

A Szijj Bálint által előterjesztett bizalmatlansági indítvány tehát egyrészt a radikális szabad királyválasztók követeléseit, másrészt — és ez a fontos — a *Kisgazdapárt tömegbázisát alkotó kis- és középparasztság, a liberális kispolgárság, gazdasági (szabadforgalom, progresszív adózás) és politikai (sajtószabadság, felekezeti béke) követeléseit is megfogalmazta.*

Nagyatádi Szabó igyekezett csillapítani a szenvedélyeket, azonban ő maga is elismerte, hogy a párt tagjainak a kormánnyal kapcsolatos kifogásai nagyrészt megokoltak. Felhívta az értekezlet figyelmét, hogy nem szabad elhamarkodottan határozni, s mielőtt véglegesen dönt a párt, *tisztázni kell az erőviszonyokat*. Számolni kell minden lehetőséggel és nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy *Teleki bukása súlyosabb komplikációkra vezethet*. Nincs kizárva az sem, mondotta, hogy a válságot

⁵³ Uo. 165—173.

⁵⁴ Pesti Napló, 1921. ápr. 7. 1.

⁵⁵ A Kisgazda, 1921. ápr. 17. 1—2.

a nemzetgyűlés mai keretei közt egyáltalán nem sikerült megoldani és az esetben a nemzetgyűlés felosztatására is sor kerülhet. Az új választások kiírása a Kisgazdapártra meglehetősen kedvezőtlen időpontban történnék, mert a kisgazdapárti képviselők nem tudnának beszámolni arról, hogy a nemzetgyűlés olyan törvényeket hozott, amelyek a kisgazdák érdekében állanak. A földbirtokreformot ugyan megszavazta a nemzetgyűlés — folytatta Nagyatádi Szabó — de a reform végrehajtása nagy nehézségekbe ütközik. Ezzel szemben több törvényt hozott a nemzetgyűlés — és ide

Nagyatádi Szabó István, a Kisgazdapárt vezetője

tartoznak a pénzügyminiszter tárgyalás alatt álló javaslatai is — amelyek súlyos terheket rónak a kisgazdaosztályra. Ha a választók az iránt fognak érdeklődni, hogy a képviselők mit váltottak be azokból az ígéretekből, amelyeket a választások alkalmával tettek, a képviselők nagyon kellemetlen helyzetbe kerülhetnek. Éppen ezért *mindent el kell követni*, — fejezte be a pártvezér — *hogy a nemzetgyűlést egyelőre ne oszlassák fel és hogy együtt maradhassanak addig, amíg a földbirtokreform végrehajtását biztosíthatják*. Kérte a képviselőket, hogy mindezeket vegyék figyelembe akkor, amikor a kormányzattal szemben állást foglalnak.⁵⁶

⁵⁶ Világ, 1921. ápr. 7. 1.

Ennek ellenére Rubinek, Hencz és Dömötör nagyon élesen bírálták Telekit és különösen Gratz felszólalását.⁵⁷ Már Gömbös is kifogásolta a miniszterelnök és a külügyminiszter jelentését,⁵⁸ aki — mint láttuk — 5-én még a kormányt védte. *Ez a párt Gömbös-csoportjának Telekiékkel való szembefordulását jelentette.* Az egyre izgatottabb hangulatban egymást követték a felszólalások, amelyek *valamennyien Gratz azonnali lemondását követelték.* A felszólalók különösen azt kifogásolták, hogy a külügyminiszter beszédében csak külföldi befolyásra hivatkozott és egyáltalán nem mutatott rá arra, hogy a kormány azért járt el úgy, ahogy eljárt, mert ezt az 1920. évi I. tc. előírja. Ezt egyébként Telekinél is kifogásolták. Többen követelték, hogy a párt nyilvánítsa bizalmatlanságát Telekivel szemben. Ez azonban végül is elmaradt és *csak Gratz külügyminiszter eltávolításának követelését mondották ki határozott formában.* Ugyanakkor a párt utasította Nagyatádi Szabót, hogy 7-én délelőtt lépjen érintkezésbe a miniszterelnökkel és kérjen felvilágosítást tőle: azonosítja-e magát Gratz kijelentéseivel. Amennyiben Teleki nem tudott előre a külügyminiszter beszédéről, felszólította a párt, hogy a nemzetgyűlés másnapi ülésén ezt jelentse ki, és egyben ismertesse a maga álláspontját. A párt azt is követelte Telekitől, hogy Gratz külügyminisztert szólítsa fel lemondásra. Szijj Bálint indítványát pedig a pártértekezlet a másnapi intézőbizottsági ülés elé utalta azzal az utasítással, hogy a kormány iránti bizalom kérdésében a miniszterelnöknek a nemzetgyűlésen történő kijelentései alapján határozzon.⁵⁹

Rassay nemzetgyűlési beszéde, illetve határozati javaslata és a Kisgazdapárt állásfoglalása tehát kritikus helyzetet teremtett. Várható volt, hogy másnap Rassay javaslatát a Kisgazdapárt egy része megszavazza,⁶⁰ a radikális szabad királyválasztók pedig heves támadást indítanak a legitimisták és a kormány ellen. Ebben a helyzetben Teleki „*IV. Károly király a nemzethez*” címmel közzétette a király — elutazása előtt írt — kiáltványát, sőt bevezető sorokkal látta el.⁶¹ Ezt a Kisgazdapárt szabad királyválasztó többsége a legitimista álláspont tervszerű alátámasztásának fogta fel, így a miniszterelnök által is megsértve látták az 1920. évi I. tc.-et.⁶² A Kisgazdapárt vezetősége április 7-én reggel rögtönzött intézőbizottsági értekezleten foglalkozott az ügygel. Azután Nagyatádi Szabó és Tomcsányi Vilmos miniszterek közölték Telekivel, hogy „ha a kormány eddigi összeállításában maradna meg, úgy kénytelenek volnának lemondani”.⁶³ Teleki ezt a helyzetet arra használta fel, hogy a nemzetgyűléstől az ülések elnapolását kérte és egyben bejelentette, hogy a kormány állására vonatkozólag előterjesztést kíván tenni a kormányzónak. A meglepett képviselők hozzájárultak kéréséhez.⁶⁴ A nemzetgyűlés elnapolásával Teleki megakadályozta, hogy Rassay határozati javaslatával foglalkozzanak és így a Kisgazdapárt azon követelésének sem kellett eleget tennie, hogy a királykérdésben ismertesse a maga álláspontját.

⁵⁷ Ruppert Rezső érdeklődésére a pártértekezlet egyhangúlag kimondotta, hogy a kormány iránti bizalmat az eset kapcsán nem teszik pártkérdéssé.

⁵⁸ Szózat, 1921. ápr. 7. 1. Az értekezleten Nagyatádi Szabó István bejelentette az Ébredő Magyarok Egyesülete szabad királyválasztó szárnyának a párthoz való csatlakozását. Lásd: Új Barázda, 1921. ápr. 7. 3.

⁵⁹ Világ, 1921. ápr. 7. A Kisgazdapárt 1921. április 6-án megtartott értekezletéről részletesen tudósít még a Pesti Napló, 1921. ápr. 9. 3. és Az Újság, 1921. ápr. 7. 2.

⁶⁰ Rassay határozati javaslatát már április 6-án a Kisgazdapárt 5 tagja aláírta, amit a nemzetgyűlési titkos szavazáson természetesen sokkal többen támogattak volna. Lásd: Magyarország: 1921. ápr. 7. 3.

⁶¹ A nyilatkozatot és Teleki bevezető sorait lásd: Az Újság, 1921. ápr. 7. 1.

⁶² Bodrogközy Zs. A magyar agrármozgalmak története. Bp. 1929. 292. és a Magyarság, 1921. ápr. 8. 1—2.

⁶³ OL. Minisztertanácsi jegyzőkönyv. 1921. ápr. 8.

⁶⁴ Nemzetgyűlési Napló, 1920—22. IX. köt. 182.

Ezzel sikerült elkerülnie a legitimisták és a szabad királyválasztók közötti ellentétek kirobbanását és a kormány esetleges leszavazását.

A nemzetgyűlés elnapolása után — a Kisgazdapárt állásfoglalása miatt — Teleki bejelentette Horthynak a kormány lemondását. A kormányzó azonban a kül- és belpolitikai helyzetre való tekintettel a lemondást nem fogadta el. Kérte, hogy a kormány maradjon a helyén, de megígérte, hogy politikusokat fog meghallgatni a kibontakozás mikéntjére vonatkozólag. A lemondást pedig csak akkor fogadja el — mondotta — ha az új kabinetet egyúttal 24 órán belül ki is nevezheti.⁶⁵

Horthy döntéséről értesülve a Kisgazdapárt intézőbizottsága 7-én este értekezletet tartott, amelyen kimondták, hogy a párt az új kormányt csak bizonyos feltételek mellett hajlandó támogatni. Ezeknek körvonalazására szövegező bizottság kiküldését javasolták a pártértekezletnek, amit az el is fogadott. Ennek tagja lett: Nagy-Atádi Szabó István, Rubinek Gyula, Tomcsányi Vilmos Pál, Mayer János, Gaál Gaszton, Meskó Zoltán, Sziij Bálint, Ferdinándy Gyula, Örfy Imre, Kovács J. István és Schandl Károly. A szövegező bizottság még akkor este összeült, és a párt feltételeit a következőkben állapította meg:

„1. A párt kimondja, hogy az 1920. évi első törvénycikk alapján áll és ennek értelmében megállapítja, hogy a nemzetet a királykérdés rendezésében megilleti az önrendelkezés joga. Ennek a jognak gyakorlását a párt e pillanatban nem tartja aktuálisnak.

2. A párt a közelmúlt napok eseményei következtében szükségesnek tartja az alkotmányrevízió keretébe tartozó törvényjavaslatok sürgős letárgyalását. Követelik tehát, hogy a közgazgatási reformról, a felsőház reformjáról, az országgyűlési választójogról és a királyi hatalom revíziójáról szóló törvényjavaslatokat a kormány sürgősen készítse el, terjessze a nemzetgyűlés elé és tegye lehetővé, hogy ezeket a javaslatokat a pénzügyi javaslatokkal párhuzamosan tárgyalhassa a Ház.

3. A párt követeli a szabadforgalom sürgős helyreállítását és azt, hogy a kormány a szabadforgalom helyreállítására már most tegye meg a szükséges előkészületeket.

4. A párt követeli a földbirtokreform, a kisbérletek és a házhelyekről szóló törvény sürgős végrehajtását. Tárgyi és személyi garanciákat kíván abból a szempontból, hogy a belügyminisztérium e tekintetben a törvények intencióinak megfelelő eljárásra fogja utasítani a közgazgatási szerveket.

5. A párt követeli, hogy a kormányban számarányához megfelelő képviselést nyerjen. A párt végül kimondja, hogy minden tekintetben szolidáris lemondott miniszterével, a lemondás tényét helyesli és a lemondás indokait is mindenben a magáévá teszi.”⁶⁶

Az új miniszterelnök személyére nézve a párt többségének az volt a véleménye, hogy mindenkit támogatnak, aki ezeknek a feltételeknek a teljesítésére biztosítékot tud nyújtani. A radikális szabad királyválasztók és Rubinek azonban továbbra is hangoztatták, hogy Teleki újabb vállalkozását lehetetlennek tartják, mert a miniszterelnök eljátszotta a párt bizalmát.

Ha összehasonlítjuk a Sziij Bálint által előterjesztett indítványt a szövegező bizottság feltételeivel, akkor látjuk, hogy *a kettő között lényeges különbség van*. Ez utóbbi nem követelte a Teleki-kormány lemondását, a puccskísérletben résztvevők felelősségre vonását, a sajtószabadságot, a progresszív adózást és a felekezeti béke intézményes és következetes helyreállítását. *Viszont követelte a hatalomban való részesedés szempontjából igen fontos alkotmányjogi törvényjavaslatok pénzügyi javaslatokkal párhuzamos tárgyalását, a földbirtokreformról, a kisbérletekről és a házhelyekről szóló törvények sürgős végrehajtását*. A szövegező bizottság (szűkebb pártvezetőség) tehát egyrészt politikai engedményeket tett a kormánynak és a legitimis-

⁶⁵ OL. Minisztertanács jegyzőkönyv, 1921. ápr. 8.

⁶⁶ A szövegező bizottság által megfogalmazott feltételeket a Világ, 1921. ápr. 8. 1. ismerteti legpontosabban, de az Új Barázda, 1921. ápr. 8. számában is megtalálható.

táknak, másrészt (viszonzásképpen) a párt kardinális programpontjainak megvalósítását követelte.

Április 8-án délelőtt Horthy kihallgatáson fogadta Nagyatádi Szabót, aki tájékoztatta a párt kívánságairól. A kormányzó kifejtette, hogy szeretné ha a kormány — tekintettel a király látogatásának külpolitikai vonatkozásaira — Teleki miniszterelnökségével és lehetőleg kevés változtatással a helyén maradna. *Megigérte, hogy a párt számarányának megfelelő képviselőt kap a kormányban és négy tárcát, nevezetesen a belügyit, a földművelésügyit, az igazságügyit és a közéletmezésit kigazdapárti politikussal töltik be. Gratz pedig kimarad a kormányból*, sőt bécsi követnek sem tér vissza.⁶⁷ A kihallgatás után összeült a Kigazdapárt intézőbizottsága.⁶⁸ Nagyatádi Szabó beszámolt Horthy kívánságáról és ígéreteiről. Tomcsányi a királykérdés kikapcsolásának szükségességét hangoztatta, amiről hosszabb vita indult meg. Végül Vasadi-Balogh György indítványára „a pártnak a királykérdésre vonatkozó álláspontját olyan szövegezéssel fogadták el, amely szerint ezt a kérdést a nemzetgyűlésnek teljes élettartamára kikapcsolja és a döntést az új választások után összeülő országgyűlésre bizza. Ezt az álláspontot az intézőbizottság ülésén Kovács J. István is magáévá tette.”⁶⁹ A királykérdésében tett jelentős engedmény mellett a felszólalók nagy többségének az volt az álláspontja, hogy „a kormánynak napirendre kell tűznie a pénzügyi reformok mellett az alkotmányjogi javaslatokat is, nehogy az a helyzet álljon elő, hogy a nemzetgyűlés ne foglalkozhassék az alkotmány reformjával. Többen feszültek a szabadforgalom haladéktalan helyreállítása érdekében is.”⁷⁰ A vita után az intézőbizottság Gaál Gaszton indítványára a következő határozati javaslatot fogadta el:

„1. Pártunk szolidáris lemondott minisztereivel.

2. Hajlandó más keresztény és nemzeti alapon álló pártokkal együttműködésben részt venni a kormányzás munkájában. Megköveteli azonban, hogy az alábbi programpontok megvalósítása érdekében a párt számarányának megfelelőleg képviselőt nyerjen.

3. A királykérdésben a párt a szabad királyválasztás elve alapján áll. Ezen elv sértetlen fenntartása mellett ebben a kérdésben a végleges döntés a nemzet újabb megkérdezése után kialakuló alkotmányos képviselőre kívánja bízni. Ezen minden idegen befolyástól mentes döntés megtörténteig változatlanul ragaszkodik az 1920. évi I. törvény cikk rendelkezéséhez.

4. Követeli a most tárgyalás alá került pénzügyi javaslatokkal váltakozva az alkotmányjogi javaslatok letárgyalását és pedig lehetőleg a következő sorrendben: A törvényhatósági és községi szervezeti reformról, a felsőház szervezetről, az államhatalom főszerveinek (király és országgyűlés) jogköréről és egymáshoz való viszonyáról, végül a képviselői választói jog reformjáról szóló javaslatok letárgyalását.

5. Követeli végül a pártprogram egyéb pontjainak, különösen a mezőgazdasági termékek és termékek szabad forgalmának haladéktalan megvalósítását és a földbirtokreform sűrű végrehajtását.”⁷¹

A Kigazdapárt vezetősége—Horthy kérésére és ígéreteinek hatására — tehát nyilvánította: „hajlandó más keresztény és nemzeti alapon álló pártokkal (KNEP, disszidensek) együttműködésben részt venni a kormányzás munkájában”. Azokkal való megegyezés érdekében pedig a királykérdés hosszútávú kikapcsolását

⁶⁷ Új Barázda, 1921. ápr. 9. 1.

⁶⁸ Az intézőbizottsági ülésen részt vettek: Nagyatádi Szabó István, Tomcsányi Vilmos Pál, Rubinek Gyula, Dömötör Mihály, Ferdinándy Gyula, Sréter István, Gaál Gaszton, Kovács J. István, Sokorópátkai Szabó István, Meskó Zoltán, Szijj Bálint, Berky Gyula, Hermann Miksa, Patacs Dénes, Iklódi-Szabó János, Héjy Imre, Vasadi-Balogh György, Henczer István, Örfy Imre, Schandl Károly és Muszti Imre. Lásd: Magyarország, 1921. ápr. 9. 1.

⁶⁹ Pesti Napló, 1921. ápr. 9. 1.

⁷⁰ Szózat, 1921. ápr. 9. 3.

⁷¹ Új Barázda, 1921. ápr. 9. 1.

is felvették a határozati javaslatba. Az intézőbizottságban ugyanis többségben voltak az ún. „*mérsékelt*ek” (Tomcsányi, Ferdinándy, Gaál Gaszton, Patacsi, Iklódi-Szabó, Vasadi-Balogh, Örfly, Schandl és Muszti), akik a szabad királyválasztás elve alapján állottak ugyan, de a *KNEP-pel és a disszidensekkel való pártszövetség legfőbb szorgalmazói és Teleki legaktívabb támogatói voltak. Antiliberális, újkonzervatív nézeteket vallottak, többségükben az agráriusok közé tartoztak és elsősorban közép-birtokos-gazdagparaszti érdekeket képviseltek.* Sajtóorgánumukban, az Új Barázdában (főszerkesztő: Schandl Károly) a következőképpen értékelték a helyzetet. „A jelen pillanatban a válság magát a keresztény irányzatot fenyegeti, a királykérdés előtérbe tolásától épp azért tartottak a komoly munka hívei — írták — mert ez a kérdés megbontja a keresztény magyarság egységét és súlyos bonyodalmakat idéz elő. A parlament egyik pártja sem bír akkora erővel, hogy a másik nélkül kormányozzon, és ezért a pártszövetségi parlamenti kormányzást feladni nem lehet. A két nagy pártnak (KNEP és Kisgazdapárt) meg kell értenie egymást s az, aki az ellentéteket szítja és élezi (ti. a radikális szabad királyválasztók), ahelyett, hogy a parlamenti munka érdekében összefogásra egyengetné az utat, rövidlátó politikát követ.” követelték, hogy „a politikai helyzet orvoslása az ország gazdasági viszonyaira való tekintettel minél gyorsabban következze be.”⁷²

Horthy kérése, ill. ígéretei a radikális szabad királyválasztók egységét megbontotta. Amint láttuk, Kovács J. beleegyezett a királykérdés hosszútávú kikapcsolásába. Rubinek pedig hajlandónak mutatkozott Teleki elfogadására. Az intézőbizottság értekezlete után ugyanis kijelentette: „ha Teleki marad, akkor a Ház legközelebbi ülésén olyan kijelentéseket kell tennie, amelyek orvosolják Gratz Gusztáv nyilatkozatát, valamint a miniszterelnök nyilatkozatának ama részét is, amely szerint a király eltávolítása tisztán a külföldi nyomás hatása alatt történt.”⁷³

A liberális nézeteket valló radikális szabad királyválasztók (Sziij és Dömötör) az intézőbizottságban kisebbségben voltak. Így a liberális követelések — progresszív adózás, sajtószabadság, felekezeti béke — kimaradtak a határozati javaslatból. *Ez feszültséget okozott a párton belül.* A liberális nézeteket valló radikális szabad királyválasztók nem éjtettek egyet a restaurációs kísérletben résztvevők felelősségrevonásának elhagyásával és Teleki további miniszterelnökségével sem. Ez a csoport szeretett volna Nagyatádi Szabóval ellenzékbe menni és egyesülni Rassayékkal.⁷⁴

A radikális szabad királyválasztók az intézőbizottság javaslatát nem is fogadták el. A párt esti értekezletén az alkotmányjogi kérdések sorrendjének módosítását, a sajtócenzúra megszüntetését és a királykérdés hosszútávú kikapcsolásának megváltoztatását követelték. Hencz Károly az intézőbizottság azon javaslatával szemben — hogy az alkotmányjogi kérdések közül a választói jog reformját utolsónak tárgyalják — kifejtette: „a legsürgősebb teendő az új választói jog megalkotása, mert addig, amíg ez nincs meg, ki vannak téve annak, hogy esetleg házfeloszlatás esetén a régi választói törvény alapján volnának az új választások megejtendők.” Sürgette, hogy a párt vegye fel követelései közé a sajtócenzúra megszüntetését.⁷⁵ A királykérdés tekintetében pedig rámutatott, hogy az intézőbizottság javaslata ellentétben áll az 1920. évi I. törvénnyel, mert eszerint a királykérdésben még ez a nemzetgyűlés van hivatva dönteni, nem pedig az országgyűlés. Oly értelmű módosítást ajánlott, hogy a párt maga állapítsa meg az időpontot, amikor a királykérdés megoldása idő-

⁷² Új Barázda, 1921. ápr. 8. 1.

⁷³ Új Barázda, 1921. ápr. 9. 1.

⁷⁴ 8 Óra Újság, 1921. ápr. 8. 1—3.

⁷⁵ Szózat, 1921. ápr. 9. 1.

szertű lesz, mert hiszen akadhatnak belső és külső körülmények, amelyek ebben az irányban gyors elhatározást tesznek szükségessé. Mindezekért indítványozta, hogy a határozati javaslatot új szövegezés céljából az értekezlet adja vissza az intézőbizottságnak. Rubinek is ilyen értelemben beszélt. Dömötör és Rupert Rezső pedig még ekkor is azt hangoztatták, hogy a pártnak követelnie kell mindazok szigorú megbüntetését, akiknek részük volt IV. Károly puccszerű bejövételében.⁷⁶

Nagyatádi Szabó felszólalása után — melynek tartalmát nem ismerjük — „az értekezlet egyhangúlag elfogadta az intézőbizottság határozati javaslatát, azonban néhány pótlást és stílusos módosítást vett fel a javaslatba és ezeknek megszövegezésével az intézőbizottságot bízta meg.” Elhatározták még, hogy az intézőbizottság április 11-én ül össze, amely azután nem terjeszti többé a pártértekezlet elé a véglegesen megszövegezett határozati javaslatot, hanem közli azt a miniszterelnökkel.⁷⁷

Ez egyrészt azt jelentette, hogy *a radikális szabad királyválasztók javaslatait, vagy azok egy részét, elfogadták és ezzel a párton belüli ellentéteket csökkentették, másrészt, hogy az elkövetkező tárgyalásokon taktikázási-lavirozási lehetőséget biztosítottak a pártvezetőségnek.* További engedmények adására szoríthatták Telekit, de a pártvezetés is visszavonulhatott, ha a helyzet úgy kívánta. Az értekezlet után mindenestre megerősödött az a felfogás, hogy nem a kormány kiegészítésével, hanem új kormány alakításával, új miniszterelnökkel kell a válságot megoldani, mert Telekivel szemben egyre többen lettek bizalmatlanok. A pártnak mind erősebben volt hallható az a kívánság, hogy ha nem kiscgazdapárti, akkor Bethlen álljon a kormány élére, amivel Nagyatádi Szabó legbizalmasabb hívei (Dr. Barla Szabó József, Dr. Berki Gyula, Bottlik József) is egyetértettek.⁷⁸

Áttekintve és elemezve a IV. Károly távozása utáni napok történetét, megállapíthatjuk, hogy a restaurációs kísérlet leglényegesebb belpolitikai következménye a legitimisták és a szabad királyválasztók közötti hatalmi harc kiéleződése volt, ami a Teleki-kormány válságbakerülését eredményezte. Az események ilyen részletes feltárása bizonyítja, hogy *a legitimisták és a szabad királyválasztók közötti hatalmi harc szoros kapcsolatban volt az ellenforradalom konszolidálásának tartalmával.* A legitimisták a polgári demokratikus forradalom előtti hatalmi-politikai viszonyok restaurálására törekedtek. Velük szemben a szabad királyválasztók, az elmúlt 3 év alatt, jelentősen megváltozott gazdasági-társadalmi összefüggéseknek megfelelően alakult új hatalmi-politikai viszonyok stabilizálására törekedtek. Ez szövegeződött meg a Kiscgazdapárt alapvető programjaiban is. Ebből az aspektusból vizsgálva nem a szabad királyválasztás elvéhez való ragaszkodás a lényeg, hanem a közigazgatás demokratizálásának, az általános és titkos választójog fenntartásának, a földbirtokreform sürgős végrehajtásának követelése. *Ezek jelezték a Kiscgazdapárt széles társadalmi bázisra támaszkodó politikai célkitűzéseit, amelyek szerintem a magyar társadalom demokratizálásának igényét is hordozták.* A Kiscgazdapártnak persze nem minden csoportja támogatta e törekvéseket. A Nagyatádi Szabó körül tömörülő liberális-agrárdemokrata szárny és a hozzájuk tartozó radikális szabad királyválasztók csoportja azonban ezek realizálásáért küzdött. A sikertelen restaurációs kísérlet után úgy tűnt, elérhetik céljukat.

⁷⁶ Népszava, 1921. ápr. 9. 1.

⁷⁷ Pesti Napló, 1921. ápr. 9. 1.

⁷⁸ Magyarország, 1921. 10., 1. és a Pesti Napló, 1921. ápr. 10, 1.

A Kiszgazdapárt állásfoglalása kétségessé tette Teleki miniszterelnökségét, aki azért további engedményekre volt hajlandó. Április 8-án a Magyarország tudósítójának adott nyilatkozatában — lényegében a párt követeléseire válaszolva — a következőket állította: a királykérdést ő már régen kikapcsolta, Gratz a nemzetgyűlésen csupán egyéni véleményt hangoztatott, az ő bevezető sorainak hatására IV. Károly kiáltványa vesztett közjogi jellegéből. Igérte, hogy a tárcák betöltése nem okoz problémát, az alkotmányjogi reformokat pedig elkészülésük után a nemzetgyűlés elé fogják terjeszteni.⁷⁹ A Kiszgazdapárt értekezlete után megtartott minisztertanácson pedig bejelentették, hogy Lehár ezredest, a szombathelyi katonai körlet parancsnokát és Késmárky Dezsőt, a szombathelyi rendőrkerület vezetőjét felmentették állásukból. Sigray Antal gróf, Nyugat-Magyarország kormánybiztosa, Károlyi József gróf fejeérmegei és Cziráky József gróf vasmegyei főispánok — ismert legitimisták — ugyanakkor lemondtak.⁸⁰

A KNEP azonban sokallotta a Kiszgazdapártnak tett ígéreteket és azok csökkentését kívánta elérni. 8-án este⁸¹ miután Andrassy tájékoztatta a képviselőket a kormányzónál történt kihallgatásáról — a pártban az a vélemény alakult ki, hogy Teleki megmaradása a kormány élén lehetetlenség abban az esetben, ha Gratz kimaradna a kabinetből. A kormányt rögtön rekonstruálni kell, a tárgyi feltételekben meg kell egyezni — mondták — de ezeket nem lehet olyan ultimátumszerűen nekiszegezni a pártnak, mint azt a kiszgazdák tették. Ha a Kiszgazdapárt megmaradna eddigi határozata mellett, abban az esetben a KNEP kész ellenzékké vonulni.

Ehhez járult, hogy az Andrassy által finanszírozott és Milotay István által szerkesztett Magyarország c. napilap éles támadást intézett Teleki ellen. „A helyzet az — olvashatjuk az eseményeket értékelő cikkben —, hogy Teleki nyilván megmaradása kedvéért kénytelen egyre több terhet kidobni a maga politikai hajójából, s egyre több engedményt tenni a Kiszgazdapártnak, hogy e párt előtt ellenszenvessé vált személyét újból elfogadtassa s átmeneti parlamenti támogatását biztosítsa magának. Akár Bethlen, akár más valaki vállalkoznék kormányalakításra, kétségtelen, hogy sokkal olcsóbb alkura tudna lépni a gazdapárttal, és sokkal kevesebb személyi és politikai áldozatot kellene hoznia a hatalom megtartásáért, mint Teleki Pálnak, aki a versenytársai közül azzal a megbecsülhetetlen előnnyel rendelkezik a Kiszgazdapárt szempontjából, hogy akarja a miniszterelnökséget, akarja talán túlságosan drága áron is, ... Teleki további maradása egyet jelentene a Kiszgazdapárt tárgyi, politikai és személyi követeléseinek kielégítésével.”⁸¹

Az ellentmondásos helyzetet a disszidensek az egységes kormánypárt létrehozására szerették volna felhasználni. Vezetőjük, gróf Klebelsberg Kunó, április 8-án a kormányzónak Bethlent ajánlotta miniszterelnöknek és kifejtette, hogy kísérletet kell tenni az egységes kormánypárt megalakítására.⁸² Tervüket arra alapozták, hogy a KNEP-ben és a Kiszgazdapártban is voltak csoportok, amelyek egyetértettek elképzelésükkel. Az uralkodó osztályok nemzetgyűlésen kívülrekedt, volt munkapárti csoportjai szintén erősen szorgalmazták az egységes kormánypárt létrehozását. E csoportok a kormányválság gyors megoldásának elmaradása esetére a nemzetgyűlés feloszlásával vélték megoldani a válságot.⁸³

⁷⁹ Magyarország, 1921. ápr. 9. 2.

⁸⁰ OL. Minisztertanácsi jegyzőkönyv. 1921. ápr. 8. Új Nemzedék, 1921. ápr. 9. 2.

⁸¹ Magyarország, 1921. ápr. 9. 1.

⁸² Magyarország, 1921. ápr. 12. 1.

⁸³ 8 Órai Újság, 1921. ápr. 8. 1.

Horthy és Teleki ígéretei, a puccskísérletben kompromittálódott legitimisták állásukból való felmentése, ill. lemondása, a KNEP törekvése a Kisgazdapártnak tett engedmények lefaragására, a disszidensek kísérlete az egységes kormánypárt létrehozására, Nagyatádi Szabót 9-én már arra kényszerítette, hogy — az elért eredményeket megtartva — a kormányválság megoldását szorgalmazza. Részletesen kifejtette álláspontját a párt tagjai előtt és kérte őket, hogy ne csináljanak újabb kormányválságot. A legfontosabb érdek a gazdasági problémák megoldásához fűződik — mondotta — és hogy a válság elnyújtása, amihez különböző komplikációk járulhatnak, gazdasági katasztrófához vezethet. Minden erővel meg kell akadályozni azt, hogy a nemzetgyűlés munkáját megzavarhassák, — amivel annak feloszlata veszélyére utalt. A radikális szabad királyválasztók — a megváltozott helyzetre való tekintettel, Nagyatádi Szabó kérésére — elállottak attól a szándékuktól, hogy IV. Károly hazahozatalában részesek felelősségrevonását továbbra is követeljék.⁸⁴ Így elhárult a KNEP-pel és Telekivel való megegyezés előli legnagyobb akadály. A megegyezést kívánta segíteni Rubinek Gyula, Új Nemzedék c. lapnak adott nyilatkozata is. Ebben ugyan ismételtelen szükségesnek tartotta a miniszterelnök magyazárkodó nyilatkozatát, de a legitimisták felé kijelentette, „nem tartom kizártnak, hogy mi, a szabad királyválasztók IV. Károly mellett döntsünk, de ebben az esetben is új egyezményt kell kötni a dinasztiaival, mert a pragmatica sanctio hatályát veszítette. ...Ez a szabadkirályválasztók legitím álláspontja.”⁸⁵

A Kisgazdapárt közélére Teleki úgy reagált, hogy eddigi ígéretein túl a gona belföldi szabadforgalmát és az alkotmányjogi reformok nyár közepén történő nemzetgyűlési tárgyalását is kilátásba helyezte. Ugyanakkor hangsúlyozta, szükséges, hogy a Kisgazdapárt és a KNEP „között is meginduljanak a megbeszélések, hogy a két párt intézőbizottságai megállapítsák a pártszövetség további fenntartásának tárgyi és személyi feltételeit.”⁸⁶

Az események ennek megfelelően alakultak. Április 10—11-én Teleki tanácskozásokat folytatott Nagyatádi Szabóval és Andrássyval. *A döntő fordulat tulajdonképpen 11-én, a Teleki—Nagyatádi Szabó megbeszélésen következett be.* Teleki megerősítette a pártvezetnek azt a felfogását, hogy az újabb kormányválság ismét visszavetetheti az országot a gazdasági konszolidáció terén. Egyben tudomására adta azt is, hogy *Bethlen, akit miniszterelnökként emlegetnek, csak az egységes párt alapján vállalná a kabinet vezetését.*⁸⁷ Teleki viszont hajlandó volt a párt kívánságára Gratz nemzetgyűlési beszédét korrigálni és IV. Károlynak a lapokban megjelent kiáltványáról is megfelelő magyarázatot adni. Eszerint a külügyminiszter beszédének kifogásolt részeiben csak egyéni érzelmeinek és nézeteinek adott kifejezést, annak tartalmával és szövegével közösséget a magyar kormány nem vállal.

A megbeszélések után adott nyilatkozatában Nagyatádi Szabó hangsúlyozta, hogy „a mai tanácskozások után is alaposan meg kell vitatnunk bizonyos kérdéseket (valószínűleg az alkotmányjogi reformokra, a szabadforgalomra, a belügyminiszter személyére utalt!) azonban azt hiszem, hogy a megoldás a helyes irányba fog tereledni... A helyzet az, hogy *ma csakis koalíciós alapon lehet kormányozni*, már pedig ennek érdekében a pártoknak meg kell egyezniük. Bethlen István gróf, akinek a miniszterelnökségéről szó volt, nem vállalkozik semmiféle szerepre, csak a maga feltételei alapján. Éppen ezért a kibontakozási tárgyalásokat Teleki gróf miniszterelnök

⁸⁴ Világ, 1921. ápr. 10. 1.

⁸⁵ Új Nemzedék, 1921. ápr. 10. 1.

⁸⁶ Teleki nyilatkozatát lásd: Világ, 1921. ápr. 10. 2. és Új Barázda, 1921. ápr. 10. 1.

⁸⁷ Világ, 1921. ápr. 12. 1.

fogja vezetni.”⁸⁸ Ezekután összeült a Kisgazdapárt intézőbizottsága, hogy véglegesen megszövegezze a párt kívánságait.

Ezek szerint:

1. A kisgazdapárt megállapítja, hogy a szabad királyválasztás álláspontján áll, azonban ennek megvalósítását arra az időre halasztja, amikor ennek a kérdésnek az eldöntésénél külföldi befolyások nem érvényesülhetnek.

2. Követeli az alkotmányrevízió keretébe tartozó törvényjavaslatok *sürgős letárgyalását*, mégpedig a következő sorrendben: közigazgatási, választójogi reform, a felsőház szervezetének reformja és az államhatalmi főtényezők (király és országgyűlés) egymáshoz való viszonyának rendezése.

3. Követeli a sajtószabadság *sürgős helyreállítását*, a sajtótörvény megalkotásával kapcsolatban.

4. Ragaszkodnak ahhoz, hogy a miniszterelnök IV. Károly kiáltványának megjelenésével kapcsolatban nyilatkozatot tegyen arról, hogy ezt manifesztumnak, illetőleg kormányzati ténynek tekinti-e és ismertesse azokat az okokat, amelyek a nyilatkozat közzétételére kényszerítették.”⁸⁹

Az intézőbizottság közölte a pártértekezlettel, hogy „a javaslatnak elveszi nyilvános jellegét, mert annak ultimátum íze volna”. A párt tagjai mugukévé tették és helyeselték ezt az álláspontot. Sőt, úgy módosították a határozati javaslatot, hogy az abban foglalt elvek csak a többi pártokkal tárgyaló pártmegbízottak vezérfonalául szolgálnak. Feltétlenül Teleki taktikai győzelmének tudható be, hogy a követeléseket ultimátum jellegétől teljesen megfosztották, s mint a párt belső álláspontját kezelték.⁹⁰

*A Kisgazdapárt április 11-én végleges formába öntött követelése*i az ügynevezett „*mérsékeltek*” és a radikális szabad királyválasztók egymással kötött, valamint a párt egészének Telekivel és a KNEP-pel kötendő kompromisszumát tükrözték. Különösen jól látszik ez a királykérdés megoldására vonatkozó első pontnál. A radikális szabad királyválasztók lemondtak intranzigens felfogásukról, de az ún. „mérsékeltek” elképzelése sem valósult meg. A királykérdés megoldásának arra az időre történő halasztása pedig, amikor az minden külföldi befolyástól mentesen történhetik meg, kielégítette még a legszélsőbb legitimistákat is. Az alkotmányrevízió keretébe tartozó törvényjavaslatokat eredetileg a pénzügyi javaslatokkal váltakozva kívánták a nemzetgyűlés munkarendjébe iktatni, e határozatuk azonban megelégedett azzal, hogy ezeknek a javaslatoknak sürgős napirendre tűzését követelték a kormánytól. Feltételeik közé — a radikális szabad királyválasztók kívánságára — beiktatták a sajtószabadság követelését, azonban ennek megvalósítását csak a sajtótörvénnyel kapcsolatban kívánták, ennek letárgyalására viszont nem állapítottak meg határidőt. A negyedik pont felvétele a követelések közé szintén a radikális szabad királyválasztók befolyását mutatja. Különös jelentősége azonban nem volt, hisz *nem érintette a hatalmi viszonyokat*. A feltételek elemzésének végén felmerült a kérdés: miért nem követelték a mezőgazdasági termékek szabadforgalmának haladéktalan megvalósítását és a földbirtokreform sürgős végrehajtását? Azért nem, — és ez a későbbiek során kiderül — mert e követelés teljesítését Teleki már Nagyatádnak megígérte. *A Kisgazdapárt április 11-i határozata tehát már Teleki és a KNEP engedményeit és kívánságait is tükrözi*. A Kisgazdapárt intézőbizottsága a válság mielőbbi megoldása érdekében, olyan alagra igyekezett helyezkedni, amelyen a két kormányzópárt elvei fenntartásával érintkezésbe léphetett egymással. Elhatározták, hogy 12-én tárgyalásokat kezdenek a KNEP intézőbizottságával, a tárgyalásokba bevonják Telekit is, és a függőben levő kérdések egész komplexumára megállapodást létesítenek, ha az le-

⁸⁸ 8 Óra Újság, 1921. ápr. 12. 3.

⁸⁹ Világ, 1921. ápr. 12. 2.

⁹⁰ Magyarország, 1921. ápr. 12. 1.

hetséges. Az intéző bizottságot követő pártértekezleten egyébként, „döntő volt az a felfogás, hogy nagy horderejű politikai és pénzügyi okokból okvetlen megegyezésre kell jutni a másik párttal, annál is inkább, mert ellenkező esetben a házfelosztás fenyeget.”⁹¹

Másnap ennek megfelelően Teleki, Nagyatádi Szabó és Andrassy hosszasan tanácskoztak. Megállapodtak, hogy a *KNEP és a Kisgazdapárt továbbra is szövetségben marad, s támogatja a Teleki-kormányt*. Teleki és Andrassy elfogadták a Kisgazdapárt feltételeit. Ennek alapján megszövegezték azt a határozati javaslatot, amely a két párt intézőbizottsága elé kerül és megegyeztek abban is, hogy Teleki a nemzetgyűlés első ülésén a kívánt értelemben nyilatkozatot fog tenni.

Ami a személyi kérdéseket illeti, abban állapodtak meg, hogy az újjáalakuló kormányban közlelmezési miniszter Mayer János lesz, Gratz pedig nem foglal helyet abban. Ezért a külügyi tárcát ideiglenesen Teleki fogja vezetni. A KNEP kívánságára pedig Benárd Ágoston népjóléti miniszter helyett Bernolák Nándort tették meg, aki szintén kereszténypárti politikus volt. *A legnagyobb vita a belügyminiszter személye körül zajlott*. A Kisgazdapárt Gaál Gasztont szerette volna, akit azonban Teleki — a KNEP keresztényszocialista csoportjának tiltakozása miatt — nem fogadott el. Ókószó Istvánnak, a Kisgazdapárt képviselőjének, a jogügyi bizottság elnökének ajánlotta fel a belügyi tárcát. Kószó azonban csak abban az esetben akarta vállalni a belügyminiszterséget, ha garanciákat kap a közigazgatási reform végrehajtására. Ezt pedig abban látta, hogy minden egyes pénzügyi javaslat letárgyalása után egy közigazgatási vagy alkotmányjogi javaslat kerüljön a nemzetgyűlés napirendjére.⁹² Igen, ez a párt leglényegesebb követelése volt, de április 11-i határozatuk már nem követelte egyértelműen, hogy a pénzügyi javaslatokkal váltakozva tárgyalják a nemzetgyűlésen az alkotmányjogi reformokat. Ezt pedig Teleki és Andrassy arra használták fel, hogy a pénzügyi javaslatok letárgyalásának prioritást biztosítsanak az alkotmányjogakkal szemben. Nagyatádi Szabó este tájékoztatta a pártot a tárgyalásokról. Kijelentette, hogy a válság megoldottnak tekinthető. A tárgyi nehézségeket sikerült teljesen elsimítani és a személyi kérdések közül csak a belügyi tárca betöltésére nézve nem történt döntés. A párt nagy része ezúttal is Gaál Gasztont kinevezése mellett foglalt állást, de ő kijelentette, hogy nem vállalja a miniszterséget. A párt ezért tudomásul vette Kószó jelölését.⁹³

Nagyatádi ezután bejelentette, megállapodtak a miniszterelnökkel abban, hogy április 20-ig beszüntetik a rekvirálásokat és hogy ettől a naptól fogva helyreáll a gabona szabad forgalma. Az ún. „ellátatlanok” (a bérből, fizetésből élőket nevezték így) szükségletének fedezéséről a kormány már gondoskodott, egyenlőre 500 vagon külföldi gabonát vásároltat és amennyiben szükségesnek mutatkozik, ezt további külföldi vásárlások fogják követni. A pénzügyi és alkotmányjogi javaslatok megoldása között junktímot állítottak fel, mégpedig olyképpen, hogy a nemzetgyűlés elé kerülő törvényjavaslatok sorrendjét a következőképpen állapították meg: a vagyonváltás, a költségvetés, az önálló magyar államjegy kibocsátásáról, a pénzkicserélésről, a bankjegyforgalom szabályozásáról, az államadósságok rendezéséről szóló pénzügyminiszteri javaslat, a közigazgatási reform, a választójogi reform, a felsőház reformja és végül a király és az országgyűlés jogkörének szabályozásáról szóló alkotmányjogi törvényjavaslat. Hegedűs pénzügyi javaslatainak harmadik csoportjára pedig csak az alkotmányjogi törvényjavaslatok letárgyalása után került volna sor.⁹⁴

⁹¹ Pesti Napló, 1921. ápr. 12. 1—2.

⁹² Világ, 1921. ápr. 14. 1.

⁹³ Budapesti Hírlap, 1921. ápr. 13. 4.

⁹⁴ Világ, 1921. ápr. 13. 1. és Pesti Napló, 1921. ápr. 13. 2.

A megállapodást értékelve meg kell állapítanunk, hogy — bár az kompromisszumos alapon jött létre — *összességében a Kisgazdapárt jelentős sikerének tekinthetjük*. A négy miniszteri tárca, Gratz megbuktatása, a rekvirálások beszüntetése, a gabona szabadforgalmának biztosítása, a sajtóreform és az alkotmányjogi javaslatok közelebbjuttatása a megvalósuláshoz — olyan eredmények voltak, amelyek *kivívták az uralkodó osztályok jelentős csoportjainak ellenállását*. Ezek úgy vélték, hogy Teleki túl sok engedményt tett a Kisgazdapártnak. Különösen a közigazgatási reform közeljövőben történő megvalósításától tartottak, ami a közép- és gazdagparasztság községi, városi és törvényhatósági képviselőtestületekbe kerülését és a Kisgazdapárt további megerősödését, ill. hatalmonmaradását eredményezhette. Ez nem felelt meg az uralkodó osztályok érdekeinek, akik a községi, városi és különösen a vármegyei közigazgatást mindenképpen a kezükben akarták tartani. A községi- és törvényhatósági választójog kiterjesztése ugyanis egyet jelentett volna a földbirtokosok és dzsentrik e testületekből való kitessekelésével. *Ennek következménye pedig a földbirtokreform gyors végrehajtása és a közélet demokratizálódása lett volna*. Kulcsfontosságú kérdésről volt tehát szó, ezért az uralkodó körök szembefordultak Telekivel. A nemzetgyűlésen kívülrekedt, *volt munkapárti politikusok* véleménye szerint „a most készül megoldás, mivel tisztára pártérdekeket igazít el, csak meghosszabbítja a lappangó válságot.”⁹⁵ A nagybirtokosok — bár a gabona szabadforgalmát örömmel üdvözölték — megütközve fogadták Nagyatádi Szabónak azt a bejelentését, hogy a kormány az ellátatlanok részére külföldről akar gabonát behozni. Elismerték ugyan, hogy gabonában hiány van, de hangsúlyozták hogy „még mindig nagy készletek vannak a gazdák (értsd: földbirtokosok) kezén, amelyek a forgalom szabadságának helyreállítása folytán igen nagy mennyiségben fognak piacra kerülni”. *A diszszidensek is ellenszenvvel fogadták Teleki és Nagyatádi Szabó megegyezését és Pallavicini interpellációban kívánt tiltakozni a külföldi gabona behozatala ellen*.⁹⁶ A megegyezéssel természetesen *nem voltak megelégedve a KNEP szélső legitimistái sem*, akik elsősorban Gratz elejtése miatt fordultak szembe Telekivel. Vezető körökben és a KNEP-ben erős mozgalmat indítottak a volt külügyminiszter megtartása érdekében. Más okok miatt, de *a liberális szabad királyválasztó ellenzék (Rassayék) is helytelenítette a megegyezést* és a válságok gyökeres megoldása érdekében a nemzetgyűlés felosztatását, új választások kiírását követelték.⁹⁷ *Horthy és a mögötte álló katonai körök* a kormányválság kirobbanásakor — a veszélyes kül- és belpolitikai helyzet miatt — támogatták Telekit. Ezt mutatta az is, hogy lemondását Horthy nem fogadta el. Telekinek a pártokkal folytatott tárgyalásai folyamán azcnban bennük is olyan vélemény alakult ki, hogy Teleki csak ideiglenesen tudta kikapcsolni a legitimisták és a szabad királyválasztók közötti ellentéteket, mert azok rövid időn belül újból beállnának.⁹⁸ Már pedig Horthyék hatalmuk biztosítása érdekében, az ellenforradalom konszolidálását óhajtották. Mivel ezt nem látták biztosítottnak a Teleki által létrehozott megállapodásban, ezért — a kialakult helyzetet is felhasználva — *Teleki megbuktatására szánták el magukat*. Ezt azzal érték el, hogy Gömbös, Kozma és Eckhardt április 13-án miniszterelnöki ellenjegyzés nélkül megjelentették a napilapokban Horthy március 30-án kiadott hadparancsát. Teleki annak megjelentetéséhez ugyanis nem járult hozzá, mert nyilvánvaló volt, hogy az újra kielezi a legitimisták és a sza-

⁹⁵ Budapesti Hírlap, 1921. ápr. 13. 1. Céltalanul fut a fakó c. vezércikk.

⁹⁶ 8 Órai Újság, 1921. 14. 5.

⁹⁷ 8 Óra Újság, 1921. ápr. 13. 1. A pártpolitika c. vezércikk azt állította, hogy „a kisgazda Saloméának tálcán átnyújtották Gratz Gusztáv külügyminiszter fejét”. — Lásd: Rassay Károly nyilatkozatait a Világ, 1921. ápr. 10. 2. és Világ, 1921. ápr. 13. 1.

⁹⁸ OL. Kozma iratok. I. Adatgyűjtemény. 1916—1925.

bad királyválasztók közötti ellentéteket. Horthyék éppen ezt akarták. A hadparancs megjelenése a legitimisták és a radikális szabad királyválasztók körében is nagy felháborodást okozott. *A Kisgazdapártban azért, mert nem történt benne hivatkozás az 1920. évi I. törvénycikkre.* A KNEP-ben pedig ennél sokkal erősebben azért, mert kifogásolták, hogy a hadparancsban a kormányzó a nemzeti hadsereg neki tett esküjére hivatkozott a IV. Károly királynak tett esküvel szemben.⁹⁹ *A legitimisták és a szabad királyválasztók közötti ellentétek* — április 13-án a nemzetgyűlés pénzügyi bizottsága ülésén, melyen a belügyi és az igazságügyi tárcák költségvetésével foglalkoztak — *elemi erővel törtek felszínre.* Beniczky Ödön az elköltött pénzekért Telekit tette felelőssé, Szmracsányi György pedig a hadparancs megjelentetésének tényét dobta a vitába. Erre a kisgazdapárti képviselők követelték a karhatalom ügyének rendezését, a rendőrség fejlesztését, a tisztviselők létszámának csökkentését, a közigazgatási reform gyors megvalósítását és az internálások felülvizsgálását, esetleg megszüntetését. A legitimisták és a szabad királyválasztók — természetesen más-más szempontból — Teleki lemondását követelték. Teleki még egyszer kísérletet tett a Kisgazdapárt megnyerésére. Nagyatádi Szabóval, Tomcsányival és Gaál Gasztonnal folytatott megbeszélése — melybe Mattyasovszky belügyi helyettes államtitkárt, a közigazgatási reform előkészítőjét is bevonták — azonban nem vezetett eredményre. Teleki ugyanis nem tudta garantálni a pártnak tett ama ígérését, hogy a pénzügyi javaslatokkal junktimban fogja tárgyalni a nemzetgyűlés az alkotmányjogi javaslatokat. Így Kószó nem vállalta el a belügyminiszterséget.¹⁰⁰ *A Kisgazdapártnak a közigazgatási reformhoz való ragaszkodása, az erőviszonyok kedvezőtlen alakulása és a hadparancs megjelenése Teleki számára lehetetlenné tették a további kísérletezést.* Elkeseredett, és „arra a meggyőződésre jutott, hogy Bethlen felfogása a kormány alakulását illetőleg, mely szerint a kormánynak nem alulról kell kikristályosodni, mintegy a pártok kívánságai alapján, hanem felülről, erre való emberek kijelölésével kell helyét kiküzdenie, a jelen helyzetben célravezetőbb.”¹⁰¹ Ezért Teleki 1921. április 13-án 13 órakor bejelentette Horthynak lemondását, aki azt elfogadta és Bethlent bízta meg az új kormány megalakításával.

Befejezésként megállapíthatjuk, hogy az adott belpolitikai szituációban Telekinak — ha miniszterelnök akart maradni — kilátásba kellett helyeznie a Kisgazdapárt alapvető programpontjainak sürgős megvalósítását. A közigazgatás demokratizálása, a földbirtokreform végrehajtása, és az általános, titkos választójog fenntartása azonban ellentétben állt a magyar uralkodó osztályok érdekeivel. E követelések megvalósítása ugyanis a Kisgazdapárt (és a mögötte álló közép- és gazdagparasztság) további megerősödését, illetve hatalmon maradását eredményezhette. Ennek következménye pedig a társadalom és a közélet demokratizálása lett volna, ami viszont a rendszer konszolidálásának menetét és jellegét is befolyásolta, megváltoztatta volna. Az uralkodó osztályok jelentős csoportjai — a KNEP többsége, a disszidensek és a nemzetgyűlésen kívülrekedt, volt munkapárti politikusok — úgy vélték, hogy Teleki túl sok engedményt tett a Kisgazdapártnak, ezért szembefordultak vele. Ezt Horthyék arra használták fel, hogy Telekit megbuktassák és a szabad királyválasztók őket támogató csoportjának (Bethlenéknek) hatalomra kerülését kikényszerítsék. Teleki bukásával lezárult az ellenforradalom konszolidálásának első szakasza, amelyet tulajdonképpen a legitimista, konzervatív arisztokrácia konszolidációs kísérle-

⁹⁹ OL. Kozma iratok. I. Helyzetjelentések, 1921. február — 1923. június.

¹⁰⁰ A nemzetgyűlés pénzügyi bizottságának ülésén történeteket lásd: Az Újság, a Magyarság és a Pesti Napló, 1921. ápr. 14-i számaiban.

¹⁰¹ OL. Kozma iratok. I. Adatgyűjtemény, 1916—1925.

tének tekinthetünk. Bebizonyosodott, hogy a bel- és külpolitikai erőviszonyok lehetlenné teszik ezen kísérlet realizálását. Az ellenforradalom konszolidálásának második — sikeres — szakasza gróf Bethlen István miniszterelnöki kinevezésétől bontakozik ki.

DIE KLEINLANDWIRTEPARTEI UND DER STURZ TELEKIS

von

József Sipos

Am Ende März 1921 versuchte Karl IV., der ehemalige österreichische Kaiser und ungarische König die Macht zurückzuerobern. Der erste Versuch Karls IV. zur Rückkehr endete infolge der innen- und aussenpolitischen Kräfteverhältnissen mit Fiasko. Die in der Beseitigung des Restaurationsversuchs eine bedeutende Rolle tragende Kleinlandwirtepartei, auch den Protest der Entmächte anwenden, trachtete danach, dass sie die kompromittierten Legitimisten (die traditionellen Inhaber der Macht) aus der Macht herausdrängt, die seit dem Herbst 1920 verlorenen Positionen in der Regierung zurückgewinnt und ihre Programmpunkte damit annehmen lässt. Die Folge dessen war die Verschärfung des Kampfes zwischen der freien Königswähler und der Legitimisten, die das Ergebnis hatte, dass die Teleki-Regierung in Krise geriet.

Die Erfüllung der ersten zwei Forderungen der Kleinlandwirtepartei versprach Horthy, da die Zurückdrängung der Legitimisten aus der Macht und die Erhöhung der Regierungspositionen der freien Königswähler auch in seinem Interesse stand. In der gegebenen politischen Situation musste Teleki — wenn er Ministerpräsident bleiben wollte — die dringende Verwirklichung der grundlegenden Programmpunkte der Kleinlandwirtepartei in Aussicht stellen. Die Demokratisierung der Verwaltung, die Durchführung der Bodenreform und die Erhaltung des allgemeinen, geheimen Wahlrechts aber stand mit den Interessen der ungarischen herrschenden Klassen im Gegensatz. Die Verwirklichung dieser Forderungen hätte nämlich die weitere Verstärkung der Kleinlandwirtepartei (und des hinter ihr stehenden mittleren- und reichen Bauerntums), bzw. ihr In-der-Macht-bleiben erfolgen können. Dessen Folge wäre wohl die Demokratisierung der Gesellschaft und des öffentlichen Lebens gewesen, die aber den Gang der Konsolidierung des gesellschaftlichen Systems und ihren Charakter beeinflusst und sie verändert hätte. Bedeutende Gruppen der herrschenden Klassen — die Mehrheit der Partei der Christlich-nationalen Vereinigung (KNEP), die Dissidenten und die ausser der Nationalversammlung gebliebenen Politiker der einstigen Arbeiterpartei — meinten, dass Teleki der Kleinlandwirtepartei zu viele Vergünstigungen tat und deshalb widersetzten sie sich ihm.

Diese Tatsache verwendeten Horthys um Teleki zu stürzen und den Machtantritt der sie unterstützenden Gruppe der freien Königswähler (die Bethlens) zu erzwingen. Mit dem Sturz Telekis schloss sich der erste Abschnitt der Konsolidation der Konterrevolution, der eigentlich als Konsolidationsversuch der konservativen Aristokratie betrachtet werden kann.